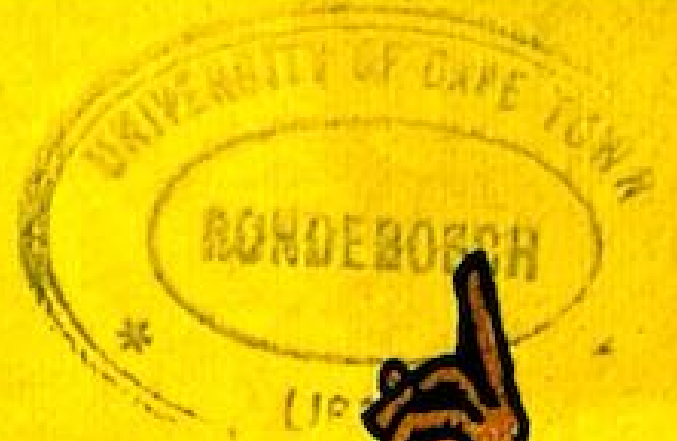

TSONGA EDITION

E419

JULIUS CAESAR

822
332
JUL I

SWISS MISSION IN SOUTH AFRICA

822.332 JULI

84/9308

This book was presented by

Library of Parliament

.....1984.....

to the Library of the University of
Cape Town

JULIUS CAESAR

(Tsonga edition)

Mutsari i

William Shakespeare

Muhundzuluxi i

Samuel Jonas Baloyi

Mupfuxeti i

Charlotte Nkondo

Swiss Mission in S.A.

P.O. Box 28220, Kensington

Transvaal

1973

The first Edition, translation of Samuel Jonas Baloyi, B.A., U.E.D.
was printed in 1958.

This second edition, printed in 1973, has been completely revised
by Charlotte Nkondo, Hons. B.A., (S.A.) S.A.T.D.

ISBN 0 949981 35 4

822-332 541

84/9308

Printed by

MORIJA PRINTING WORKS

MORIJA - LESOTHO

VATLANGI¹

Julius Cæsar	Hosi ya Varhoma.
--------------	------------------

Octavius Cæsar	Vafumi endzhaku ka rifu ra Julius Cæsar
Marcus Antonius	
M. Aemilius Lepidus	

Cicero	Va huvo yo endla milawu.
Publius	
Popilius Lena	

Marcus Brutus	Vapfukeri va Julius Cæsar.
Cassius	
Casca	
Trebonius	
Ligarius	
Decius Brutus	
Metellus Cimber	
Cinna	

Flavius	Vafambisi.
Marullus	

Artemidorus	Mudyondzisi wa vutivi bya ku vulavula.
Mungoma	Muqambhi wa swiphato.
Cinna	
Muqambhi un'wana.	

Lucilius	Vanghana va Brutus na Cassius.
Titinius	
Messala	
Cato Lontsongo	
Volumnius	

¹ Mavito lama nga la ntlangwini lowu i mavito ya Xilatini lama tirhisiweke hi William Shakespeare.

Varro

Clitus

Claudius

Strato

Lucius

Dardanius

Vatirhi va Brutus.

Pindarus

Calphurnia

Portia

Vakulukumba vo endla milawu.

Vaaki va tiko

Masocha

Malandza ni van'wana

Nandza wa Cassius.

Nkata Julius Cæsar.

Nkata Marcus Brutus.

Ndhawu: Ntlango lowu wu tlangela eRhoma eku sunguleni,
endzhaku wu tlangela eSardis, ni le kusuhi na Phillippi.

XIYENGE I

MBONAKISO I

(Rhoma i Xitarata.)

(Ku nghena Flavius, Marullus ni vaaki van'wana.)

- Flavius: Fambani! mukani emakaya malolo ndzi-n'wina! Xana i holideyi namuntlha ke? Xana a mi swi tivi leswaku vatirhi a va fanelanga ku famba emapa-tweni hi siku ra ntirho, va pfumala xikombiso xa ntirho wa vona ke? Hlamula wena, ntirho wa wena hi wihi?
- Muaki 1: Hosi, mina ndzi muvatli.
- Marullus: Fasikoti ya wena ya dzovo ni xipimo swi kwihi? Hikwalaho ka yini mi tsorile? Wena ke, ntirho wa wena hi wihi?
- Muaki 2: Hakunene hosi, mina ndzi nga ku ndzi mulapi wa tintanghu.
- Marullus: U nga rhendzeleka-rhendzeleki, ndzi hlamule, ntirho wa wena hi wihi?
- Muaki 2: Ntirho wa kona hosi, hi lowu ndzi ehleketaka leswaku ndzi wu endla ehandle ka ripfalo. Ndzi mulapi wa vukandziyelo bya tintanghu lebyi onhakeke.
- Marullus: Ndzi ri ntirho wa wena hi wihi nandzuwe? Ntirho wa wena hi wihi n'waninginingi ndziwena?
- Muaki 2: Ndza ku kombela hosi leswaku u nga ndzi hlundzukele. Loko u ndzi hlundzukela ndzi ta ku lapa.
- Marullus: U ri yini? U ri u ta ndzi lapa mutikukumuxi ndziwena?
- Muaki 2: Hosi, ndzi vula leswaku ndzi nga ku lapa tani hi tintanghu.
- Flavius: U ri u mulapi wa tintanghu?

Muaki 2: Kunene hosi; ndzi hanya hi ntlhavo ntsena. A ndzi wela-weli mintirho ya van'wana, kumbe ku nghenelela etimhakeni ta vavasati. Ntsena ndzi n'anga leyikulu ya tintanghu ta khale; loko ti ri ekhombyeni ndza ti lamulela. Vo tala lava kandziyaka hi vukandziyelo lebyo saseka, hi lebyi humaka emavokweni ya mina.

Flavius: Kambe hikwalaho ka yini u nga ri ntirhweni namuntlha? U tsendzelekisela yini vanhu eswitarateni ke?

Muaki 2: Loko ndzi vula ntiyiso hosi ya nga, ndzi endlela leswaku va hlakata tintanghu ta vona, va ndzi engetelela ntirho. Kambe mhaka leyikulu hosi, ha wisa leswaku hi vuyisa Cæsar, ni ku tsakela ku hlula ka yena.

Marullus: Hikwalaho ka yini mi fanele ku tsaka? Xana u phangile yini a vuya naswo ekaya? Va kwihi vabohiwa lava a nga vuya na vona va boheleriwile emavhilweni ya kalechi ya yena? Vanhu ndzin'wina vo fana ni mintsandza; vanhu ndzin'wina vo fana ni maribye, vanhu ndzin'wina vo pfumala dzano! O timbilu ta maribye, n'wina vanhu va Rhoma va tihanyi, xana a mi n'wi tivanga Pompey? Ko tala mi khandziyile makhumbi ni swihandzo ni mafastere ni machimela, mi xingile swihlangi swa n'wina, mi tshama siku hinkwaro, mi languterile, mi endlela ntsena ku vona Pompey a hundza hi switarata swa Rhoma. Loko mi vona kalechi ya yena yi ku tshwa, xana a mi bangi huwa leyikulu lero le ndzeni ka ribuwa ra nambu wa Tiber¹) ku tsekatseka hi ngulumelo ya marito ya n'wina xana? Namuntlha ma tsola ni ku hlamula holidayi, mi haxa swiluva endleleni ya yena, yena loyi a nga halata ngati ya Pompey? Fambani! Tsutsumelani etindlwini ta n'wina mi ya nkhinsama mi khongela

¹ Tiber i nambu lowu hundzaka hi le dorobeni ra Rhoma.

swikwembu swa n'wina leswaku swi sivele xirha lexi nga tisiwaka hi ku pfumala ku nkhenza loku.

Flavius: Varikwerhu fambani! Hlengeletani swisiwana swo fana na n'wina. Swi yiseni eribuweni ra nambu wa Tiber leswaku mi ya rilela kona, mi tata nonga wa nambu wu kala wu halaka. (*Vaaki hinkwavo va huma.*) Hi nga va vona ni timbilu ta vona leto biha loko va nga kali va khumbeka. Va nyamalala va lo whi hikuva va nga enandzwini. Rhelelela etlhelo ra Capitol¹). Mina ndzi ta ya hala. U hirimuxela ehansi hinkwaswo leswi va hloviseke swifaniso ha swona, loko wo kuma va endlisile sweswo.

Marullus: Xana hi fanele ku endlisa sweswo ke? Phela u tsundzuka leswaku namuntlha i nkhuvo wa Lupercal²).

Flavius: A swi na nchumu. Ku nga vi na swifaniso leswi khuvisiweke hi swikombiso swa ku hlula ka Cæsar. Ndzi ta rhendzeleka ndzi hlongola mintshungu eswitarateni. Na wena kwaleyo u va hangalasa loko u vona va te bvu. Loko ho hluva mintsenga etimpapeni ta Caesar ti nga si tiyela ngopfu, hi ta n'wi heta matimba. A ku nga vi na la nga ta hahela ehenhlahenhla etinhlokweni ta vanhu, a endla leswaku hinkwavo va n'wi rhurhumelela. (*Va huma.*)

¹ Doroba ra Rhoma a ri akiwile etintshaveni ta nkombo. Yin'wana ya tona a yi vuriwa Capitol. Hi laha Varhoma va nga hlangana kona; hi laha milawu a yi kaneriwa kona.

² Lupercal a wu ri nkhuvo lowukulu wa Varhoma.

MBONAKISO II

(Ka ha ri eswitarateni swa Rhoma.)

(Ku chaya tinanga. Ku nghena Cæsar, na Antonius, na Cicero, na Calphurnia, na Portia, na Decius, na Brutus, na Casca; ku landzela ntshungu lowukulu lowu nga ni mungoma eka wona.)

Cæsar: Calphurnia!

Casca: Miyelani! Cæsar wa vulavula.

Cæsar: Calphurnia!

Calphurnia: Xewe! hi mina loyi hosi ya nga.

Cæsar: Yima endleleni ya Antonius loko a hundza a tsutsuma.¹) Antonius!

Antonius: Cæsar hosi ya nga.

Cæsar: Eku tsutsumeni ka wena Antonius, u nga rivali ku khumba Calphurnia, hikuva vakhale va ri loko timhika ti khumbiwa eku tsutsumeni loku ko hlawuleka, vumhika bya tona bya suka.

Antonius: Ndzi ta tsundzuka. Loko Cæsar a ku “endla xo karhi”, xa endleka.

Cæsar: Hatlisa. Mi nga siyi ni fanelo ni yin’we. *(Ku chaya tinanga.)*

Mungoma: Cæsar!

Cæsar: Ha! i mani loyi a vitanaka?

Casca: Miyetani hinkwavo. A ku nge whi!

Cæsar: I mani laha loyi a ndzi vitanaka? Ndzi twa rito ri cema, ri hundza ku chaya ka tinanga ri ku: “Cæsar!”
Vulavula, Cæsar u yingisile.

¹ Hi siku ra Lupercal, ntolovelo a wu ri leswaku majaha man’wana ya tsutsuma eswitarateni ya nga ambalanga nchumu. VaRhoma a va tshemba leswaku loko mhika yi kota ku khumba jaha loko ri tsutsuma siku rero, a yi kota ku kuma n’wana. Calphurnia, nkata Caesar a a ri hava n’wana.

- Mungoma: Tivonele esikwini ra khume na ntlhanu ra n'hwet ya Nyenyankulu.¹⁾
- Cæsar: I mani wanuna loyi?
- Brutus: I mungoma. U ri tivonele hi siku ra khume na ntlhanu ra Nyenyankulu.
- Cæsar: N'wi tiseni haleno ndzi ta vona nghohe ya yena.
- Cassius: Nandzuwe huma exikarhi ka ntshungu. Languta Cæsar.
- Cæsar: U ri yini? Vulavula kambe.
- Mungoma: Tivonele hi siku ra khume na ntlhanu ra n'hweti ya Nyenyankulu.
- Cæsar: Xa lorha lexi! A hi xi tshikeni. Hundzani!
(*Va hangalaka hinkwavo ku sala Brutus na Cassius.*)
- Cassius: Xana u ta ya vona nkhuvo ke?
- Brutus: A nga ri mina.
- Cassius: Ndzi kombela leswaku u ya.
- Brutus: A ndzi rhandzi mintlango. A ndzi na ku tlula-tlula loku u ku vonaka eka Antonius. Sala swinene Cassius, a ndzi rhandzi ku ku khunguvanyisa.
- Cassius: Wena Brutus, masiku lawa a ndzi ku voni kahle. Nghohe ya wena yi tsanile. A ndzi voni rirhandzu leriya ro sungula eka yona. Ndzi ku rhandza ngopfu, kambe wena u ndzi hundzokerile.
- Brutus: U nga xiseki loko u vona nghohe ya mina yi hundzokile. Ndzi hundzulokerile embilwini ya mina, ndzi tikamba ndzi ri mina. Ndzi karhatiwa hi ku navela kun'wana loku lwisaka miehleketo masiku lawa. Kumbe hi swona swi endlaka leswaku ndzi va leswi u ndzi vonisaka swona. Kambe vanakulorhi lavanene, lava wena Cassius u nga un'we wa vona, va nga chavi, kumbe va ya emahlweni va swi ehleketa ngopfu, hikuva Brutus u lwa ni timbilu, kutani a rivala vanghana va yena.

¹ Siku leri ri vuriwa "Ides of March" hi Xinghezi i siku ra 15 March.

- Cassius: Loko swi ri tano ke, Brutus, a ndzi hoxile. A ndzi tele miehleketo ya vukari. Ndzi byele Brutus, xana wa yi vona nghohe ya wena ke?
- Brutus: A ndzi yi voni Cassius. Tihlo a ri tivoni. Ri tivona ntsena eka swilo swin'wana.
- Cassius: Kunene swi tano. Kutani leswi vavisaka ngopfu Brutus, hi leswaku u hava xivoni lexi nga ta paluxa vumunhu bya wena, ku kombisa leswaku u munhu wa muxaka muni; kutani u vona ni ndzhuti wa wena. Ndzi twile Varhoma lavakulu va vulavula hi vukulu bya wena – ehandle ka Cæsar, nkala-makumu¹). Vanhu va n'unun'uta hikwalaho ka joko lero tika ra masiku lawa, ra ku tshikileriwa hi Cæsar, kutani va ku “loko ngi Brutus a a ri ni tihlo leri vonaka!”
- Brutus: U lava ku ndzi yisa emakhombyeni wahi Cassius, leswi u lavaka leswaku ndzi navela swilo swo ka swi nga ri kona eka mina?
- Cassius: Kutani Brutus, pfula tindleve u yingisa swinene. Wa swi tiva leswaku u nge tivoni handle ka xivoni. Mina xivoni xa wena ndzi ta ku paluxela leswi wena u nga kotiki ku swi vona hi wexe, leswi u nga swi tiviki. Kambe u nga ndzi ehleketeli swo ka swi nga lulamanga, Brutus lonene. Loko u tiva ndzi ri muvungunyi, kumbe ndzi ri munhu wa miharihari, kumbe ndzi xisaxisa un'wana ni un'wana loyi a endlaka vuxaka na mina, kumbe u tiva ndzi ri loyi a tirhandzisaka kasi a ndzi va rhandzi, loko swi ri tano tiva leswaku ndzi munhu loyi a tisaka khombo.
(*Ku twakala tinanga ni ku ba pongo.*)
- Brutus: Xana i huwa ya yini leyi? Va nga va va hlawula Cæsar ku va hosi ya vona. Swa ndzi chavisa.
- Cassius: Kasi wa yi chava mhaka leyi ke? Xana a wu swi rhandzi?

¹ Nkala-makumu hi leswaku “immortal”

Brutus:

A ndzi swi rhandzi leswaku a endliwa hosi, kambe yena ndzi n'wi rhandza ngopfu. Xana u ndzi hlwe-risela yini? I ncini lexi u lavaka ku ndzi byela xona? Loko xi ri lexi nga tisaka ku lulama eka tiko hinkwaro, hatlisa u ndzi byela hikuva ndzi rhandza leswi lulameke, hambu loko leswi lulameke swi nga ndzi yisa eku feni.

Cassius:

Phela, Brutus, ndzi tiva ku lulama loku nga eka wena, tani hi loko ndzi tiva xikandza xexo xa wena. Kutani ke mhaka ya mina i ya xichavo¹). Hakunene a ndzi tivi leswi wena ni vavanuna van'wana mi swi ehleketaka hi vutomi lebyi; kambe mina hi bya mina, a swi ta antswa loko ndzi file, ku ri ni ku tshama eku chaveni ka xilo xo fana na mina. Ndzi velekiwe ndzi ntshunxekile tani hi Cæsar. Na wena swi tano. Hi kurisiwile tani hi yena, naswona hi nga tiyisela vuxika tani hi yena. Siku rin'wana ku ri ni ntsuvi ni xidzedze, kutani mati ya nambu wa Tiber ya hobomulana, Cæsar u te ka mina: "Cassius, xana u nga tlulela endzeni ka nonga wa nambu leswi wu taleke, hi hlambela hi ya lahaya ke?" Xikan'we loko ndzi n'wi twise sweswo ndzi bvun'warile ematini ni tinguvu ta mina hinkwato, kutani ndzi ku a ndzi landze. Kunene u swi endlile. Nonga wa nambu a wu pfuma, kambe hi lwile xinuna ni mati lawa. Kambe hi te ha ha ri kule ni laha a hi pimelana ku ya fika kona, Cæsar a ba mukhosi a ku: "ndzi lamulele Cassius, hikuva ndzi ta dyiwa hi mati". Kutani tani hi tata wa hina Aeneas loyi a lamuleleke Achises emalanga-vini le Troy, mina ndzi lamulerile Cæsar eka magandlati ya nambu wa Tiber. Xana wanuna loyi hi yena a faneleke ku va Xikwembu, mina ndzi pfumelela ni loko a gedza hi mina tinghedzo. U tshama

¹ Xichavo hi leswaku "honour".

a ngheniwa hi dari eSpain; ndzi n'wi vonile a rhu-rhumela hakunene. Toya leri ri rhurhumerile swinene ri vuna ni milomu. Tihlo leri namuntlha ri chavisaka misava hinkwayo a ri tsanile. Ndzi n'wi twile a konya ni ku cemisiwa hi dari. Na rona ririmi leri lakalakaka marito ya rona ya kala ya tsariwa hi Varhoma, nkarhi wa kona ri twele ri ri eku rileni, ri ku: "ndzi nyike swo nwa, Titinius", ri vulavula tani hi ra xinhwanyetana. N'wina swikwembu, swi endlekise ku yini ku va toya ro tano ri kurisiwa hi mukhuva lowu, kutani ri twala ri ri roxe?

(Huwa, tinanga ta chaya.)

Brutus:

Va huwelela kambe! Ndza tshemba va ha thopela ku n'wi kurisa ehenhla ka loku va n'wi nyikeke kona.

Cassius:

Tiko hinkwaro ri le hansi ka yena, tani hi loko munhu a gadile xo gada. Hina vambuyangwana hi tsutsuma-tsutsuma ehansi ka yena, hi ri karhi hi hlometela-hlometela lomu hi nga felaka kona ha ha ri vanhu va le hansi. Minkarhi yin'wana vanhu va leleta leswi va humelelaka. A hi mhaka yo kula hi nga katekangi wena Brutus. Nandzu i wa hina, hikuva hi vanhu va le hansi. Brutus na Cæsar: i ncini lexikulu swonghasi eka Cæsar? Hikwalaho ka yini vito ra yena ri dumile ku tlula ra wena? Ya tsale swin'we, u ta kuma leswaku ni ra wena ri lulamile. Ya vule, kutani u ta kuma leswaku ya fana hi ku fanela ka wona enon'weni; ya pime ku tika ka wona, u ta kuma ya ringana. Ya endle leswaku ya miyeta swikwembu, kutani u ta kuma leswaku ra Brutus ri miyeta swikwembu ku fana ni ra yena Cæsar. Kunene-nene Cæsar wa kona wo dya leswo yini swakudya swa kona, leswo n'wi endla a kula hi ndlela leyi? Manguva lawa! Rhoma u lahlekeriwile hi vanhu lavanene. Ku sukela lembe ra ndhambi swi tshama swi humelela xana leswaku ku tiveka munhu un'we lavan'wana va

nga tiveki? Xana handle ka masiku lawa, va tshama va vula leswaku makhumbi ya Rhoma ya rhendzele munhu un'we wo tiveka lavan'wana va nga tiveki ke? Namuntlha i munhu un'we ntsena loyi a nga ni vundhawu eRhoma. Mina na wena hi twile vakokwa va hina va ku a ku ri na Brutus khale, loyi ngi a lwile ni nala lowo biha ngopfu, leswaku a kuma xitshamo xa vuhosi.¹⁾

Brutus: Leswo wa ndzi rhandza a swi vutisiwi, swi le rivaleni. Leswi u lavaka leswaku ndzi swi endla ndza swi vona. Miehleketo ya mina ehenhla ka mhaka leyi ni manguva lawa, ndzi ta ku tivisa swona endzhaku. U nga heli mbilu leswi u swi vuleke ndzi ta swi gayela. Ndzi ta ringeta ku kuma nkarhi, leswaku hi ta hlangana, ndzi ta twa ni ku hlamula hinkwaswo leswi. Ku fikela nkarhi wolowo nakulorhi, ehleketa leswi: swi nga antswa loko Brutus a nga hanya eximutanini ku ri ni ku tshama eRhoma lomu a tikhalambisaka ha kona, kasi u le hansi ka joko lero tika.

Cassius: Ndzi tsakile loko marito ya mina layo tsana ya kotile ku ku nghena ya komba leswi Brutus a nga swona.

Brutus: Mintlangu yi herile, kutani Cæsar wa vuya.

Cassius: Loko va hundza u gwimba Casca hi voko ra nguvu; yena u ta ku byela leswaku timhaka ti fambise ku yini namuntlha, hi ndlela yeliya ya yena yo monya. (*Ku tlhela ku nghena Cæsar ni ntshungu wa kwe.*)

Brutus: Ndzi ta endla tano. Kambe vona Cassius, ndzi vona ku kariha emombyeni wa Cæsar. Lava a fambaka na vona va vonaka va ri ni nkorha. Calphurnia na yena u tsanile exikandzeni; Cicero u languta-languta onge wo lava xanchumu, ni mahlo ya yena ya pfurhatahi hi leswi hi tshamaka hi n'wi vonisa swona eCa-

¹ Lucius Junius Brutus hi yena ngopfu-ngopfu a nga pfuna ku hlongola Tarquin, hosi yo hetelela ya Varhoma. Endzhaku ka leswi Rhoma ri ve "Republic".

pitol, loko a karihisiwile hi vakhalabye va huvo yo endla milawu¹).

Cassius: Casca u ta hi byela leswaku swi lo yini.

Cæsar: Antonius!

Antonius: Cæsar!

Cæsar: Ndzi tisele vavanuna lavo nyuhela va ta ndzi rhen-dzela; vavanuna lava nga ni vutomi, lava etlelaka ni vusiku. Luya Cassius u vonaka a ondzile ni ku twa ndlala. U ehleketa ngopfu. Vavanuna vo tano va chavisa.

Antonius: U nga n'wi chavi Cæsar; a hi munhu wo chavisa; i Murhoma la tivekaka, lonene.

Cæsar: Loko ngi a nyuherilenyana! Kambe a ndzi n'wi chavi. Loko ngi ndza swi kota ku chava, a ndzi tivi loko a ri kona wanuna loyi a ndzi ta n'wi chava ku tlula Cassius, na swona ndzi nga n'wi tshineleli. U hlaya ngopfu; i muxiyaxiyi lonkulu, na swona u kota ku vonisisa mintirho ya vanhu; a nga rhandzi mintlangu tani hi wena Antonius. A nga rhandzi vuyimbeleri. A hi kangani u n'wi vonaka a n'wayitela, ku n'wayitela loko ngi i ko timonya, a monya ni moya wa yena leswaku hikwalaho ka yini wu n'wayitela eka xin'wana ni xin'wana. Vanhu vo tano a va tali ku tshama timbilu ta vona ti wile – loko va vona munhu wo kula ku va tlula. Hikwalaho, va chavisa swinene. Swa antswa ndzi ku byela leswi faneleke ku chaviwa, ku nga ri leswi ndzi swi chavaka, hikuva ndzi Cæsar nkarhi hinkwawo. Rhendzelekela eka voko ra mina ra xinene, hikuva ndleve leya ximatsi a yi twi. Ndzi byele, xiheri xa leswi u ehleketaka swona ha yena.

(Ku chaya mhalamhala; Cæsar ni ntshungu wa yena va huma, ku sala Casca.)

¹ "Senators".

- Casca: U ndzi gwimbile hi nguvu ya mina, xana u lava ku vulavula na mina ke?
- Brutus: Kunene Casca; hi byele leswi nga humelela namuntlha leswi Cæsar a nga lo khanyanisa ni nghohe.
- Casca: A wu ri na yena, a hi swona?
- Brutus: Loko a ndzi ve na yena a ndzi nga ta vutisa ku ku humelele yini.
- Casca: Va n'wi nyikile hari ya vukosi, kambe yena a yi ala, a yi bakanyisa leswi hi le ndzhaku ka xandla, kutani vanhu va ba huwa leyikulu.
- Brutus: Huwa leya vumbirhi a yi ri ya yini?
- Casca: Na yona a yi ri ya swona.
- Cassius: Va huwelerile kanharhu; xana huwa leyo hetelela yona a yi ri ya yini?
- Casca: Na yona a yi ri ya swona.
- Brutus: Xana va n'wi nyikile hari ya vukosi kanharhu ke?
- Casca: Kunene swi tano, kutani u yi arile kanharhu. Nkarhi hinkwawo a yi ala khwatsi ku tlula ro sungula; nkarhi hinkwawo loko a yi bakanya, lava a va ri kusuhi na yena va bile huwa leyikulu.
- Cassius: I mani loyi a a n'wi nyika hari leyi ya vukosi?
- Casca: I Antonius.
- Brutus: Hi byele maendlele ya kona Casca lonene.
- Casca: Ku mi byela maendlele ya kona swa fana ni loko ndzi nga dlawa. A ya ri matlangwana hakunene. A ndzi la nga va na mhaka na swona. Ndzi vonile Mark Antony a n'wi nyika hari; kambe a yi nga ri hari ya hari, a xo va xiharana; hilaha ndzi mi byeleke hakona, u yi arile ro sungula; kambe hilaha ndzi vonaka ha kona, a a swi lava ku yi amukela. Kutani a n'wi nyika yona ra vumbirhi, kutani a yi ala kambe. Kambe hi ku vona ka mina tintiho ta yena a ti nga lavi ku yi tshika. Kutani a n'wi nyika ra vunharhu; u yi bakanyile ra vunharhu; loko a yi arisa sweswo, ntshungu wu bile huwa swinene, wu phokotela

mavoko ya wona layo handzukela, wu hoxa swigqoko swa wona swa nyuku ehenhla, wu nuhisa moya hi mimoya leyi a yi huma emilon'wini ya wona loko Cæsar a ala hari, lero Cæsar a lava ku tlimbiwa, hikuva u titivarile a wela hansi. Mina a ndzi hlekanga hi ku chava leswaku loko ndzi pfula nomo, moya wa vona lowo nuha wu ta ndzi nghena.

Cassius: Vulavula khwatsi, ndza ku kombela: u ri yini? Cæsar u titivarile?

Casca: U wile erivaleni lerikulu a ri karhi a tlhutha khuvi hi nomu a nga vulavuli.

Brutus: Swi vonaka wonge u ni switshetshele.

Cassius: E-e, a hi Cæsar loyi a nga ni vuvabyi lebyi. Hi mina na wena na Casca lava nga ni vuvabyi lebyi¹).

Casca: A ndzi tivi leswaku u vula yini loko u ku tano. Kambe ndzi ni ntiyiso leswaku Cæsar u wele hansi. Loko ntshungu a wu nga n'wi phokotelangi loko a wu tsakisa, kumbe ku n'wi tsan'wa loko a nga wu tsakisi, tani hilaha va endleke ha kona vatlangi etindlwini ta mintlangu, a ndzi wanuna wo tshembeka.

Brutus: U te yini loko a xalamuka.

Casca: Loko a nga si wa, loko a vona leswaku ntlhambi wu tsakile hi ku ala ka yena hari, u pfurile nguvu enhan'wini ya yena, a ku loyi a lavaka ku n'wi tsema a a n'wi tseme. Mina loko a wu ri ntirho wa mina, ingi ndzi swi endlile hi laha a swi vuleke, kambe ndzi vonile leswaku a ndzi ta ya etiheleni. Kutani a wa. Loko a xalamukile, u te loko a endlile xo endla, kumbe ku vula xo vula lexi nga fanelangiki, u swi endlisile hi vuvabyi. Swinhwanyetana swinharhu leswi a swi ri kusuhi na mina swi te "mbuya munhu lonene!", swi n'wi rivalela hi timbilu ta swona

¹ U vurisa sweswo hikuva va Brutus va wile ehansi ka Caesar la fumaka ehenhla ka vona.

hinkwato. Kambe mi nga kali mi swi yisa kule. Hambi Cæsar a a lo tlhava vama wa swona ingi swi endlise sweswo.

Brutus: Kutani endzhaku ka sweswo a suka a tsanile hi ndlela leyi?

Casca: Ina.

Cassius: Xana Cicero u la nga vula xo vula?

Casca: Ina u vulavule Xigiriki.

Cassius: A ku yini?

Casca: Loko ndzo ku byela leswaku a a ku yini, ndzi nga ka ndzi nga ha tlheli ndzi ku languta exikandzeni. Kambe lava nga n'wi twisisa va langutanile, va n'wayitela va hlakahla tinhloko. Kambe mina a ndzi twisisanga nchumu. Ndzi nga mi byela mahungu man'wana kambe; Marullus na Flavius va susiwile eswitulwini hikwalaho ka ku hluvula swifaniso leswi a swi khavisiwile hi swifaniso swa Cæsar. Salani. Ya tele matlangwana man'wana, loko a ndza ha kota ku ma ehleketa.

Cassius: Xana u ta lalela na mina namuntlha Casca?

Casca: E-e, ndzi tshembisiwe ku lalela kun'wana.

Cassius: Xana u nga dya na mina mundzuku?

Casca: Ina, loko ndza ha hanya, naswona loko wa ha swi tsakela, naswona swakudya swa wena swi ri leswi ringanaka ku dyiwa.

Cassius: Swi lulamile, ndzi ta ku langutela.

Casca: Ndzi langutele. Salani hi vambirhi. (*Wa huma.*)

Brutus: Muyisa loyi u hundzukile xiphukuphuku xo hlamarisa. A a tlharihile loko a ha nghena xikolo.

Casca: Ni sweswi wa ha tlharihile eku endleni ka swilo swihi ni swihi. Wo endla hi vomu loko a vonaka onge wa nonoka. Loko a vonaka onge a nga na xichavo, hi leswi a nga tlhariha, kutani lava n'wi twisisaka va lava ku n'wi twisisisisa swinene.

Brutus: Swi tano. Ndzi ta pfa ndzi ku siya. Loko u lava ku

vulavula na mina mundzuku, ndzi ta ta ekaya ka wena; kambe loko u swi lava u ngo ta le kaya ka mina, kutani ndzi ta ku langutela.

Cassius:

Ndzi ta endlisa sweswo. Ku fikela nkarhi wolowo, ehleketa swa misava. (*Brutus wa huma.*) Kunene Brutus u munhu lonene. Kambe ndzi vona leswaku vunene bya wena byi nga hundzuluxiwa hi ku olova. Kutani swi fanerile leswaku lava miehleketo yo tlakuka va tshama ni lavo fana na vona. Xana i mani loyi a nga ni ntamu ngopfu lero a nga koti ku xise-teriwa? Cæsar a nga ndzi tsakeli, kambe u rhandza Brutus. Loko a ndzi ri Brutus, kutani yena a ri Cassius, a a nga ta yingisa marito lawa ya mina. Vusiku bya namuntlha ndzi ta hoxa mapapila lama tsariweke hi mavoko yo hambana endlwini ya yena, ndzi endla onge ya huma eka vanhu vo hambana. Mapapila lawa ya ta n'wi byela leswaku Rhoma a yi rhandzi leswi Cæsar a rhandzaka ku titlakusa; ya ta n'wi byela leswaku Rhoma hinkwayo ya n'wi rhandza. Endzhaku ka swona, Cæsar u ta fanela ku tivonela hikuva hi ta n'wi ninginisa, kumbe yena a hi komba maxangu.

MBONAKISO III

(*Xitarata eRhoma.*)

(*Ku pfuma ka tilo ni rihati. Ku nghena hi hala ni hala, Casca, a khomile savula, na Cicero.*)

Cicero:

Ri perile Casca. U n'wi fikise ekaya Cæsar xana? Hikwalaho ka yini u ri ni mahika? Hikwalaho ka yini u langutekisa leswi?

Casca:

Xana a wu chavi loko misava yi ninginika tani hi

xilo xo ka xi nga tiyangi? O Cicero, mina ndzi tshama ndzi vona swidzedze, moya lowukulu wu tsuvula mirhi; ndzi tshama ndzi vona lwandle lerikulu ri vikukana ni ku pfuma hi magandlati lamakulu ni xikhuvi, swi lava ku hlangana ni mapapa le henhla. Kambe a ndzi si tshama ndzi vona xidzedze xi tshonisa ndzilo. Ku fanele ku ri ni nyimpi ematilweni, kumbe misava yi hlundzukisile swikwembu lero swo boheka ku yi onha.

Cicero: Kasi xana u vonile swin'wana swo hlamarisa ku tlula leswi?

Casca: Hlonga – wa ri tiva swinene loko u ri vona – ri yimisile xandla xa rona xa ximatsi, lexi a xi pfurha ku fana ni makume mambirhi ya swisana swi bohiwile, kambe xi nga tshwi xandla xa kona, hikuva a xi nga wu twi ndzilo. Ehandle ka sweswo – a ndzi si veka savula ra mina hi mpfhuka – ekusuhi na Capitol ndzi hlangane ni nghala leyi ndzi honoleleke, kutani yi tifambela yi nga ndzi karhatangi. Ndzi vonile vavasati va hlengeletanile va ri dzana ra vona, va tsemekile nhlana hikuva a va ku va vonile vavanuna va famba-famba ni switarata va ri karhi va pfurha. Tolo xikhovha xi tshamile erivaleni ra makete, dyambu ri lo hosi! xi ku nswoo, ni ku rila. Loko mihlolo leyi hinkwayo yi humelela hi nkarhi un'we, ku nga vi na loyi a nge “swi humelela hikwalaho ka leswo kari, i ntumbuluko”, hikuva ndza kholwa swinene leswaku mihlolo leyi yi hlola leswi nga ta humelela.

Cicero: Kunene nkarhi lowu wa hlamarisa. Kambe vanhu va nga hlamusela swilo leswi humelelaka hi tindlela ta vona, swi ya hi ku twisisa ka vona, kambe swi hambanele kule ngopfu hi leswi swi vulaka swona. Xana Cæsar ú ta ta eCapitol mundzuku?

Casca: U ta ta. Ndzi twile a lerisa Antonius leswaku a ku byela ku ú ta va kwale mundzuku.

- Cicero: Ri perile Casca. Tilo loko ri visungele hi ndlela leyi a hi ro famba eka rona.
- Casca: Ri perile Cicero.
(*Cicero wa huma, ku nghena Cassius.*)
- Cassius: Hi wena mani?
- Casca: I Murhoma.
- Cassius: Hi ku twa rito ra wena hi wena Casca.
- Casca: Ndleve ya wena yi twa swinene. Xana i vusiku muni lebyi Cassius?
- Cassius: I vusiku byo tsakisa eka vanhu vo lulama.
- Casca: Xana i mani a tshama a vona matilo ya chavisa hi ndlela leyi?
- Cassius: Hi lava tiveke misava yi tele hi swihoxo. Loko ndzi ri mina ndzi fambile eswitarateni ndzi nga sirheriwanga eka timheho leto chavisa, xifuva xa mina xi nga sirheriwanga hilaha u swi vonaka hakona. Loko ri hatima onge ri pfula xifuva xa tilo, mina ndzi tivekile endleleni ya rona.
- Casca: Xana u ringele yini matilo hi ndlela leyi? I ntumbuluko wa vanhu ku chava ni ku rhurhumela loko swikwembu leswa matimba ngopfu swi hi rhumela swikombiso leswo chavisa.
- Cassius: U tsanile, Casca, naswona u pfumala ku tlhariha loku faneleke Murhoma, kumbe a wu ku kombi ku tlhariha ka wena. U languteka u tsanile, ni ku chava wa chava ni ku hlamala leswi humelelaka ematilweni. Kambe loko a wu ehleketa swinene-nene leswaku mindzilo leyi yi vanga hi yini, ni swipuku leswi yaka hala ni hala; hikwalaho ka yini swinyanyana ni swihari swi hundzuka; leswaku hikwalaho ka yini vakhalabye, swiphukuphuku ni vana swi ehleketa; hikwalaho ka yini swilo leswi hinkwaswo swi hundzuka eka ntumbuluko wa swona ni le tifanelweni ta swona swi va leswi hlamarisaka, u ta kuma leswaku matilo ya swi nyikile matimba lawa leswaku swi va

minchumu leyi hi chavisaka, ku hi kombisa leswaku swin'wana swo chavisa swa ta. Xana Casca ndzi nga ku byela vito ra munhu loyi a chavisaka ku fana ni vusiku lebyi, loyi a dumaka a hatima, a pfula masirha ni ku bonga ku kota nghala eCapitol, wanuna wo ka a nga ri na matimba ku tlula ya wena kumbe mina enyimpini, kambe loyi a kuleke ku tlurisa mpimo, no chavisa tani hi leswi humelelaka.

Casca: U vula Cæsar wena; a hi swona Cassius?

Cassius: A a ve loyi a nga yena: hikuva Murhoma sweswi va ni tinyama ni minsiha yo fana ni ya vakokwa wa vona: Kambe vusiwana bya swona manguva lawa! Mieheketo ya vatatana wa hina a ya ha ri kona, hi fumiwa hi mimoya ya vamana wa hina. Vukhumbi bya hina ni ku hlupheka ka hina swi hi komba hi fana ni vavasati.

Casca: Kunene, va ri mundzuku vakhalabye vo endla milawu va lava ku veka Cæsar hosi. U ta ambala hari ya yena elwandle ni le tikweni, ni hinkwako, ehandle ka laha Italy.

Cassius: Loko swi ri tano ndzi tiva laha ndzi nga ta kweceta savula ra mina kona. Cassius u ta ntshunxa Cassius evuhlongeni. N'wina swikwembu leswi kotaka ku tiyisa swinene-nene lava pfumalaka ntamu, ma swi kota ku hlula vaxanisi. Hambi ri nga va khokholo ra maribye, hambu ku nga va makhumbi ya nhumbu, hambu khele ro pfumala ni ko nghenisa moya, hambu tinketana ta nsimbhi, swi nge swi koti ku hlula moya. Loko vutomi byi karhele vukhumbi lebyi, a byi pfumali matimba yo tintshunxa. Loko ndzi tiva leswi, ndzi tlhela ndzi tiva misava; ku tshikileriwa loku ndzi ku tiyiselaka ndzi nga ku dzudza hi ku rhandza. (*Ra ha pfuma.*)

Casca: Na mina ndzi nga swi endla. Na swona hlonga rin'wana ni rin'wana ri ni matimba yo tintshunxa.

- Cassius: Kutani hikwalaho ka yini Cæsar a ri muxanisi? Mbuyangwana! Ndza swi tiva leswaku a a nga ta va mhisi loko a a nga voni Varhoma va ri tinyimpfu. Lava lavaka ku tshivela ndzilo lowukulu hi ku hatlisa, va sungula hi mahlahla ni mavivi. Xana Rhoma i mavivi ya kona? I thyaka muni, i mavivi muni loko swi pfurhetela wo biha ku fana na Cæsar? Xana wena ku vava ka mbilu u ndzi fikise kwihi? Kumbe ndzi vulavurisa leswi emahlweni ka hlonga leri nga ta ya vula eka n'wini wa rona. Loko swi ri tano ndzi ta riha, kambe a ndzi na mhaka hikuva ndzi hlomile, a ndzi chavi makhombo mina.
- Casca: U vulavula na Casca. A hi gubyeni. Khoma voko ra mina. Tilunghisele hinkwaswo leswi u onheriweke. Mina ndzi ta ya kwihi ni kwihi laha loyi a lwaka tinyimpi leti a yaka kona.
- Cassius: Hi twananile. Tiva leswi Casca: ku ni vanhu laha Rhoma lava nga hundzuka, lava nga nghena emhakeni na mina, mhaka leyi yi nga ta tisa khombo. Ndza swi tiva leswaku hi nkarhi lowu va ndzi yimele enyangweni ya Pompey. Vusiku lebyi byo chavisa a ku na munhu eswitarateni. Leswi tilo ri nga xiswona, ri endla leswaku ntirho lowu hi lavaka ku wu tirha wu olova. Ntirho wa kona i wa ndzilo ni ngati, naswona wu bihe ngopfu.
- Casca: Tumbela nkarhinyana, hikuva munhu hi loyi a taka hi ku tsutsuma.
- Cassius: I Cinna – ndzi n'wi tiva hi fambela ra yena a hi nala wa hina. (*Ku nghena Cinna.*) Cinna u tsutsumela kwihi?
- Cinna: Ndzi ta ta lava wena. I mani luya? Xana i Metellus Cimber?
- Cassius: E-e, i Casca loyi a nga eka timhaka ta hina. Xana a va ndzi langutelanga Cinna?
- Cinna: Ndzi tsakile ku ku kuma. Ku chavisa ka vusiku bya

- kona! Van'wana va hina va vona swo hlamarisa.
 Xana-ke a va ndzi langutelanga? Ndzi byele.
- Cassius: Xana-ke a va ndzi langutelanga? Ndzi byele.
- Cinna: Ina va ku langutele. Loko a wo kota ku endla leswaku Brutus, a nga va yindlu ya vuhosi, a yima na hina.
- Cassius: Rhula mbilu wena Cinna lonene. Teka phepha leri. U fanele ku vona leswaku u ri veka exitshan'wini xa ndhuna, laha Brutus a nga ta kota ku ri kuma; u veka leri efastereni ra yena. U namarheta leri hi mhula exifanisweni xa Brutus. Loko u hetile leswi hinkwaswo, tlhela u vuyela enyangweni ya Pompey lomu u nga ta hi kuma kona. Xana va Decius Brutus na Trebonius va kona?
- Cinna: Hinkwavo va kona, handle ka Metellus Cimber; yena u yile a ya ku lava le ndlwini ya wena. Ndzi ta famba ndzi ya veka maphepha lawa, ndzi endlisa leswi u ndzi lerisiseke xiswona.
- Cassius: Loko u hetile ku endla sweswo, tlhelela endlwini ya mintlangu leyi va nge i Pompey. (*Cinna wa huma.*) Tana Casca. Mina na wena hi fanele ku ya vona Brutus le ndlwini ya kwe, ri nga si xa. I wa hina sweswi, handle ka swintsongo ntsena. Loko hi nga tlhela hi hlangana naye, u ta pfumela yena xiheri xa hina, a va wa hina leswi hetisekeke.
- Casca: Vanhu va n'wi rhandza ngopfu. Loko ku nga va ni leswi vanhu va nga vaka va nga swi rhandzi eka hina, loko va vona yena va ta hundzuka va swi rhandza, kutani swi ta hi pfuna ngopfu.
- Cassius: U swi vonile swinene leswaku wa laveka, hikwalaho ka nkokelo wa yena, ni hi leswi a hi n'wi lavisaka swona. A hi fambe, hikuva se ku hundzile xikarhi ka vusiku. Hi fanele ku n'wi pfuxa ri nga si xa, leswaku hi ta tiva swinene-nene leswaku u na hina.
 (*Va huma.*)

XIYENGE II

MBONAKISO I

(ERhoma, exirhapeni xa Brutus.)

(Ku nghena Brutus.)

Brutus: Wena Lucius! A ndzi swi koti ku vona ku i nkarhi muni hi ku languta tinyeleti. Lucius! mawaku loko a ndzi kota ku byi wiyi-wiyi! U ta ta rini Lucius? U ta pfuka rini? Swi lo yini Lucius?

(Ku nghena Lucius.)

Lucius: Xana u ndzi vitanile hosi ya nga?

Brutus: Ndzi lumekele rivoni le hofisini ya mina, Lucius: loko u lumekile u ta ndzi vitana.

Lucius: Ndzi ta swi endla hosi ya nga. *(Wa huma.)*

Brutus: Swi fanele ku va hi rifu ra yena. Mina hi bya mina a ndzi na lexi nga endlaka leswaku ndzi n'wi thanukela, handle ko swi endlela tiko. U lava ku vekiwa hosi, kambe loko swo endliwa sweswi a hi tivi loko swi nga n'wi hundzula. Siku ro saseka ri tala ku tisa timhiri; kutani sweswo swi lava leswaku munhu a famba a pfule mahlo. A khehliwa hari ya vuhosi? Hi swona leswi karhataka. Mina ndzi kuma wonge hi kona hi nga ta va hi n'wi nyikile ndzhombo wo ta luma hi wona loko a tshuka a swi lavile. Vukulukumba byi sungula ku onhaka loko byi hambana ni ku twela van'wana vusiwana. Loko ndzi nga vula ntiyiso, a ndzi si tshama ndzi vona Cæsar a fumiwa hi rirhandzu ku tlula miehleketo. Kambe swi le rivaleni leswaku ku va wa le hansi hi kona ku hlolaka leswaku munhu a tinavelela swa le henhla. Loko munhu wa kona a tirhisa leri ku khandziya hi rona, u hundzuluka a ri languta. Kasi loko a fika le henhla wa ri fula-

rhela. U languta swa le henhla, kutani a sola masungulo laya le hansi, lawa a sunguleke hi wona. Swi nga va tano ni le ka Cæsar; kutani leswo a nga tshuki a swi endla, a a siveriwe. Leswi nga ta kala swi nga endleki leswaku hi kota ku rivaleriwa eka swona hikhwalaho ka xiyimo lexi Cæsar a nga eka xona enkarhini lowu, hi ta fanela ku swi endlisa leswi: hi ta ku leswi a nga swona sweswi, loko swi nga engeteriwa hi ku n'wi veka hosi, swi ta n'wi endla leswaku a endla swilo swo tala swo biha ngopfu. Hi ta va byela leswaku ú fana ni tandza ra nyoka, kutani swa antswa a dlayeriwa endzeni ka tandza leri. (*Ku nghena kambe Lucius.*)

Lucius: Rivoni ra karhi ra pfurha le hofisini ya wena hosi. Ndzi te loko ndzi lava xo lumeka hi xona efastereni, ndzo kuma phepha leri, ri tsotsoseriwile hi mhula, hi ndlela leyi. Ndzi tiyisile ndzi ri a ri nga ri kona lahaya loko ndzi ya eku etleleni. (*U n'wi nyika phepha.*)

Brutus: Tlhela u ya etlela; a ri si xa. Xana mundzuku a hi siku ra khume na ntlhanu en'hwetini ya Nyenyankulu nandzuwe?

Lucius: A ndzi tivi hosi.

Brutus: Languta ekhalendarini, u vuya u ta ndzi byela.

Lucius: Ndzi ta languta hosi. (*Wa huma.*)

Brutus: Tinyeleti ta mindzilo ti haha-haha etilweni lero ku va ni ku vonakala loku ndzi nga kotaka ku hlaya ha kona. (*U pfula papila a hlaya.*)

“Brutus u etlele; pfuka u tivona. Xana Rhoma . . . ni swin'wana ni swin'wana. Vulavula, lwana, lulamisa! Brutus ú etlele, pfuka!”

Swo ndzi hlohletela ku endla swo endla ku fana ni leswi swi tala ku vekiwa lomu ndzi swi vekeke. “Xana Rhoma ni swin'wana. . .” Ndzi fanele ku swi hlayisa leswi hi ku kumbetela. Xana Rhoma yi nga chava munhu un'we hi ndlela leyi? Vakokwa wa

mina va n'wi hlongorile Tarquin eswitarateni swa Rhoma – loko a vuriwile hosi. “Vulavula, lwana, lulamisa!” Xana ndzi khongoteriwa ku vulavula ni ku lwa. Wena Rhoma ndza ku tshembisa. Loko ku ta va ni ku lulamisa, u ta kuma ku averiwa ka wena hinkwako ku huma emavokweni ya Brutus. (*Ku tlhela ku nghena Lucius.*)

Lucius: Hosi, ku hundzile khume ra masiku na mune Nye-nyankulu yi sungurile. (*Ku twala ku gongondza.*)

Brutus: Swi lulamile. Yana ehekeni; ku ni munhu a gongondzaka. (*Lucius wa huma.*) Hi mpfhuka Cassius a ndzi kucetela ku pfukela Cæsar, a ndzi la nga byi nantswa vurhongo. Loko ndzi nga si endla mhaka leyo biha ngopfu, ni loko ndzi byeleteriwile ro sungula ku endla mhaka leyi, ku ni vangwa ra nkarhi laha xikarhi, leri fanaka ni ku hahama. Miehleketo ya mina ni leyi humaka ehandle swi le ku vutisaneni, kutani miehleketo ya le ndzeni ka mina yi lava ku pfukela. (*Ku tlhela ku nghena Lucius.*)

Lucius: Hosi, i makwenu Cassius loyi a nga la nyangweni, kutani u lava ku ku vona.

Brutus: Xana u yexe?

Lucius: E-e, u ni van'wana vo tala.

Brutus: Xana wa va tiva ke?

Lucius: A ndzi va tivi hosi. Va kokoterile swigqoko swa vona swi fika etindleveni, kutani mimombo ya vona kutsongo yi funengetiwile – hi minkhancu ya vona. A ku na ndlela leyi ndzi nga va tivaka ha yona.

Brutus: Va byele va nghena. (*Lucius wa huma.*)

I ntlawa wa vapfukeri. Wena ku pfukela! U chava ku komba mombo wa wena, hambu byi ri vusiku, loko valoyi va haha va tele? Swi ta ku yini ni nhlekanhi? U ta ri kuma kwihhi baku ra munyama wo ringana ku tumbeta ku biha ka wena loko nghasi? U nga lavi mabaku, wena ku pfukela. Titumbete hi ku n'wa-

yitela ni ku tsaka. Loko u famba u ri hava xo xisetela kumbe xo titumbeta ha xona, hambu wu ri munyama wa le tiheleni wu nge swi koti ku fihla leswi u swi ehleketaka, kutani u ta siveriwa eka leswi u lavaka ku swi endla. (*Ku nghena Cassius, Casca, Decius, Cinna, Metellus, Trebonius.*)

Cassius: Ndza tshemba hi ta va hi ku karhatile eku wiseni ka wena. Xewani Brutus. Xana ha ku karhata xana?

Brutus: A ndzi vile ndzi pfukile hi nkarhi lowu. A ndzi hanyanya vusiku hinkwabyo. Xana vanhu lava u nga na vo ndza va tiva ke?

Cassius: Kunene u tiva un'wana ni un'wana wa vona. Un'wana ni un'wana wa vona wa ku hlonipha. Va lava leswaku u tiva leswaku Varhoma va mindyangu ya le henhla va ku tshembisa ku yini. Loyi i Trebonius. Wa amukeriwa.

Cassius: Loyi i Decius Brutus.

Brutus: Na yena wa amukeriwa.

Cassius: Loyi i Casca, loyi i Cinna, loyi i Metellus Cimber.

Brutus: Va amukeriwa hinkwavo. Xana hikwalaho ka yini u nga etlelanga vusiku hinkwabyo?

Cassius: Xana ndzi nga ku hlevelanyana?

(*Brutus na Cassius va hlevela.*)

Decius: Evuxeni i tlhelo leri. Xana dyambu a ri humi hala?

Casca: E-e.

Cinna: Kunene ri huma kona. Vurhonga lebyi vonakaka emapapeni byi vika ku huma ka dyambu.

Casca: Pfumelani leswaku mi hoxile hi vambirhi. Dyambu ri huma hala ndzi kombaka savula ra mina kona. Ra ha ri kusuhi swinene ni dzonga hi nguva leyi ya lembe. Endzhaku ka tin'hweti timbirhi ri ta tshinela ehenhla, ri ya etlhelo ra n'walungu, kutani ri ta hisa ngopfu. Vuxa qovo ra byona byi hala, ehenhla ka Capitol.

Brutus: Ndzi qhavuleni hinkwenu hi un'we-un'we.

Cassius: Naswona a hi hlambanyeni leswi hi swi yimiseleke ku swi endla.

Brutus: E-e, a hi hlambanyi. Loko tinghohe ta vanhu, ku vaviseka ka hina, ni makhombo ya manguva lawa swi nga ringananga ku hi hlanganisa, a hi hangalakeni hi nga si ya ekule ni ntirho lowu; leswo un'wana ni un'wana a ya emubedweni wa kwe lowu nga tirhiki nchumu sweswi. Tshikani lava lavaka ku fuma hi matimba lamakulu ya ku tshikilela, ku kondza munhu un'wana ni un'wana a tiwela hi ku rhandza. Kambe loko vavanuna lava va ri ni matimba tani hi leswi ndzi swi ehleketisaka swona, va fanele ku nghe-nisa eka matoya lawa matimba lawa ya nga ta endla mimoya ya matoya ni ya vavasati yi tiya. Xana varikwerhu hi lavela yini xo hi susumetela emahlweni, handle ka makungu lawa ya hina? Xana hi lavela yini xiboho xin'wana handle ka leswi Varhoma va xihundla va nga tlheleliki endzhaku eka leswi va swi boheke? Xana mi lava ku hlambanya kwihi kun'wana handle ka ku tshembana, hi endla hilaha hi kaneleke hakona. Ku hlambanya vafundhisi ni matoya ni vaxisi vo vulavula mitsheketo ni swo ka swi nga yi hi ndlela, ni lava va karhatekaka emimoyeni ya vona, – leyi amukelaka swihoxo. Ku hlambanya lava kanakanaka, va karhateka emimoyeni ya vona. Hina hi nga onhi ku lulama ka ntirho wa hina, kumbe mimoya ya hina leyi tilunghiseleke ku tirha – hi ku ehleketa leswaku leswi hi lavaka ku swi endla swi lava ku hlambanyeriwa. Nthonsi rin'wana ni rin'wana ra ngati leri Murhoma a nga na rona, ri ta va ri nga ri leri tengeke, loko a nga tshova hambu xi ri lexi-ntsongo lexi a tiboheke eka xona.

Cassius: Xana Cicero yena? Xana hi nga n'wi ringeta? Ndzi tshemba leswaku ú ta yima swin'we na hina?

Casca: Hi nga n'wi tshikeni.

- Cinna: E-e, hi nga tshuki hi n'wi tshika.
- Metellus: Kunene a hi n'wi tekeni. Timpfi ta yena ti ta endla leswaku hi tshembiwa. Ti ta endla leswaku vanhu va dzunisa ntirho wa hina. Va ta ku mavoko ya hina ya fumiwe hi switsundzuxo swa yena. Vuhlangi bya hina a byi nga vonaki ni swintsongo, hikuva va ta languta vukhale bya yena.
- Brutus: Mi nga tshuki mi vulavula hi yena. Hi nga n'wi byeli nchumu xa xihundla lexi, hikuva a nga ka a nga fi a endlile xilo lexi sunguriweke hi van'wana.
- Cassius: Loko swi ri tano ke, n'wi tshikeni.
- Casca: Kunene a nga fanelangi.
- Decius: Xana a ku nga khumbiwi un'wana handle ka Cæsar?
- Cassius: U ehleketile swinene Decius. Ndzi vona onge a swi fanelanga ku va Antonius, loyi a rhandziwaka swonghasi hi Cæsar, a sala a ha dya mavele – loko Cæsar a file. U ta kuma leswaku hi yena a nga ni vutlhari byo luka mano yo pfukela van'wana. Wa tiva loko o engeteleleka matimba, swi ta fika laha na hina a nga ta hi vavisa hinkwerhu. Ku sivele leswaku swi nga humeleli, hi fanele ku n'wi dlaya swin'we na Caesar.
- Brutus: Loko ho endla sweswo, hi ta vonaka hi halatile ngati ngopfu wena Caius Cassius. Mi lava leswaku hi tsema nhloko, hi tlhela hi tsemelela ni swirho, onge hi dlaye hikuva a hi karihile, kasi endzhaku hi lo dlayisa hi mavondzo, hikuva Antonius i xirho xa Cæsar. A hi veni vatlhaveri va magandzelo, hi nga vi vadlayi, Cassius. Hinkwerhu hi lwa ni moya wa Cæsar, kutani emoyeni wa munhu a ku na ngati. Kutani hi lava moya wa Cæsar, ku nga ri ku n'wi khavangela. Kambe Cæsar u fanele ku halaka ngati hikwalaho ka swona. Varikwerhu, a hi n'wi dlayeni hi tiyile, kambe hi nga hlundzukanga. A hi n'wi dlayeni khwatsi tani hi loko hi gandzela swikwembu ha yena ku nga ri ku n'wi khavangela onge i ntsu-

mbu wo phamela mahlolwa. Kutani a hi tirheni hi vutlhari, tani hi loko vanhu va kucetela malandza ya vona leswaku ya kariha, kutani endzhaku hi endla onge ha va tshinya.

Leswi swi ta komba leswaku ntirho wa hina a yi ri fanelo, ku nga ri mavondzo. Kutani loko vanhu va swi vonisa sweswo, va ta ku hi valulamisi, va nga ri vadlayi. Marcus Antonius yena mi nga kali mi n'wi ehleketa. U fana ni voko ra Cæsar, leri nga kotiki nchumu loko nhloko yi susiwile.

Cassius: Kambe ndza n'wi chava; hikuva rirhandzu ra yena eka Cæsar –

Brutus: E-e, Cassius lonene, u nga n'wi ehleketi. Loko a rhandza Cæsar, lexi a nga xi endlaka i ku twa mbilu ku vava, kutani a fela Cæsar. Kambe sweswo a nge swi endli hikuva ú rhandza mintlango, miharihari, ni ku va exikarhi ka van'wana.

Trebonius: A ku na lexi chavisaka eka yena; n'wi tshikeni a ti-hanyela, hikuva ú ta hanya a hleka mhaka leyi endzha-ku. (*Wachi ya ba.*)

Brutus: Miyelani, hlayani nkarhi wa wachi.

Cassius: Wachi yi bile nkarhi wa vunharhu.

Trebonius: I nkarhi wo hambana.

Cassius: Kambe a swi si tivisisaka swinene loko Cæsar a ta ta namuntlha. Masiku lawa u kholwa mihlolo. A swa ha fani ni leswi a a ehleketisa swona khale hi tlhelo ra mitorho ni hinkwaswo swa mihlolo. Kumbé mihlolo leyi ya namuntlha, ni ku chavisa ka vusiku bya namuntlha loku nga toloveriwangiki, ni ku khongoteriwa hi vangoma va yena, swi ta n'wi sivela ku ya eCapitol.

Decius: Sweswo a swi chavisi. Loko a nga tilunghiselangi ku ta ndzi ta n'wi khongotela leswaku a hundzuluxa miehleketo. U rhandza ngopfu ku twa leswaku va-

n'warimhondzwana-rin'we¹) va dlele hi murhi, ni tibere²) ti hlayiwile ta ha rivatiwa hi ku languta eswivonini; tindlopfu ti dlayiwile hi marindzi, kasi tinghala ti dlayiwile hi ku tirha, ni vanhu hi ku totiwa mafurha. Loko ndzi n'wi byela leswaku yena vanhu vo tota mafurha wa va venga, ú vula leswaku yena vanhu vo tota mafurha wa va venga, kasi loko a ku tani hi yena a totiwaka mafurha-ngopfu. Ndzi tshikeni ndzi tirha, hikuva ndzi nga n'wi xisetela a kala a hundzuluxa miehleketo, kutani u ta ta eCapitol hikwalaho ka leswi a rhandzaka ku dzunisiwa.

Cassius:

Hi ta va hi ri kona hinkwerhu ku ta n'wi teka.

Brutus:

Xana ke ku ta va hi nkarhi wa vuntlhanu loko hi ta ku hi hlwerile?

Cinna:

Hi nga hlweli ku tlula kwalaho; na swona mi nga tshuki mi hluleka.

Metellus:

Caius Ligarius ú vengana ngopfu na Cæsar, loyi a n'wi rhukaneke hikwalaho ka ku nkensa Pompey. A ndzi tivi ku hikwalaho ka yini ku pfumaleke ni un'we wa n'wina wo n'wi tsundzuka.

Brutus:

Hi swona Metellus lonene, yana endlwini ya yena. Ú ndzi rhandza swinene na swona wa tiva leswaku hikwalaho ka yini ú ndzi rhandza. N'wi rhumele haleno kutani ndzi ta endla leswaku a yima na hina.

Cassius:

Mixo wa hi fikela. Hi ta ku siya Brutus. Vanakulorhi hangalakani, mi tsundzuka leswi hi swi vuleke, kutani hi tikomba hi ri Varhoma va xiviri.

Brutus:

Varikwerhu, tikombeni mi tsakile. Hi nga tikombi leswaku makungu ya hina hi wahi, kambe a hi veni Varhoma va xiviri, lava tiyiselaka. Wa ha ri mixo hinkwenu. (*Va huma hinkwavo handle ka Brutus.*)

Brutus:

He Lucius! Ú lo byi wiyi-wiyi? A swi na mhaka,

¹ Hi Xinghezi va ri "unicorns".

² Hi Xinghezi va ri "bears".

tiphina hi vurhongo lebyo nandziha swonghasi. Wena a wu karhateki hi ku ehleketa swo karhi ni swo karhi leswi xanisaka vavanuna lava nga ni mintirho. Hikwalaho u kotaka ku etlela u tiphina. (*Kunghena Portia.*)

Portia: Brutus, hosi ya nga!

Brutus: Portia, swi lo yini? Hikwalaho ka yini u pfuka nkarhi lowu? A wu nga tsaki kahle emirini loko u pfuka u tinghenisela xirhami nkarhi lowu wa mixo, wo titimela ngopfu.

Portia: Na wena a swi ku lulamelanga. Brutus, u nyengile u ndzi siya ndzi etlele, u swi endla hi ndlela yo biha. Tolo loko hi lalela u lo na swi pfuketana wo kakatsuku, u famba-famba u karhi u ehleketa ni ku khunarha, u khondlile mavoko. Loko ndzi ku vutisile leswaku swi lo yini, u ndzi swondzolotile. Loko ndzi ku vutisisile kambe u n'wayile nhloko, kutani u hima ehansi hi nenge hi ku hela mbilu. Ndzi ku konanisile, kutani u bakanya voko ra wena, ku kombisa leswaku ndzi ku sukela. Kunene ndzi ku sukerile hi ku chava ku nyanyisa ku hela ka wena mbilu, hikuva a wu vonaka u karihile ngopfu. Mina a ndzi ehleketa leswaku u lo kariha nkarhinyana, tani hi leswi swi humelelaka eka vanhu hinkwavo nkarhi un'wana. Swi ku tsandzisa ku dya, ku vulavula, ku etlela, kutani loko swo ku karhata emirini tani hi leswi swi ku karhateke emiehleketweni, a ndzi nga ha ku tivi, Brutus. Hosi ya nga leyi rhandzekaka, ndzi byele lexi ku terisaka gome.

Brutus: A ndzi tsakanga emirini. Hi sweswo ntsena.

Portia: Brutus ú tlharihile, kutani loko a a nga tsakangi emirini, a a ta tikarhatela hinkwaswo leswi nga ta n'wi horisa.

Brutus: Kambe ndzi endla swona, Portia lonene; famba eku etleleni.

Portia:

Xana Brutus wa vabya? na swona swi lulamerile miri leswaku Brutus a famba-famba a nga ambalanga ku ringana, a nghena hi moya lowo tsakama wa mixo? Xana Brutus wa vabya loko a kota ku nyenga emubedweni wa yena lowo hanyisa, a humela eka ntsuvi wa vuxika a engetelela vuvabyi bya yena? E-e, Brutus, wa nga, xi kona lexi ku karhataka emiehleketweni ya wena, lexi ndzi faneleke ku xi tiva hikwalaho ka ku va ndzi ri nsati wa wena. Ndzi nkhinsama ndzi ku kombela hi vumbhuri bya mina bya khale, ni hi swihlambanyo swa rirhandzu, ni hi xihlambanyo lexikulu lexi hi hlanganiseke hi va un'we, leswaku u ndzi byela, hikuva ndzi xiphemu xa wena. Ndzi byele leswaku i ncini lexi ku terisaka gome. I vamani vavanuna lava a va ri la vusiku bya namuntlha, hikuva a ku ri tsevu kumbe nkombo wa vona, va tumbetile swikandza swa vona, va swi tumbetela ni munyama.

Brutus:

U nga nkhinsami, Portia lonene.

Portia:

A ku nga ta kala ku laveka leswaku ndzi nkhinsama loko a wu endla swilo hi fanelo. Hi ku bohiwa hi ku tekana, ndzi byele Brutus. Xana swi vula leswaku wena u ni swihundla leswi u ndzi tumbetelaka swona? Xana ndzi tsemeriwa mindzilekana etifanelweni ta mina ku va na wena loko hi dya, loko hi etlela, ni ku vulavula na wena? Xana ndzi fanele ku va ekusuhi na wena ntsena loko u tsakile? Loko swi ri tano ndzi wansati loyi a xavisaka miri wa yena ntsena eka Brutus, ku nga ri nsati wa yena.

Brutus:

U nsati wa mina wa xiviri loyi a chavekaka. Ndzi ku rhandza tani hi ngati leyi yaka embilwini ya mina.

Portia:

Loko a swi ri tano a ndzi ta byeriwa xihundla lexi. Ndza pfumela leswaku ndzi wansati. Kambe ndzi wansati loyi Brutus a nga n'wi teka a va nsati wa yena. Ndza pfumela leswaku ndzi wansati, kambe ndzi wansati loyi a tivekaka. Ndzi n'wana Cato.

Xana a ndzi tiyangi ku tlula vasati kulorhi ke? leswi ndzi nga na tatana wo nghasi, ni nuna wo fana na wena? Ndzi byele swihundla swa wena. A ndzi nga byeli munhu. Ndzi kombisile vutshembeki bya mina hi ku tivangela mbanga endhzumbhini. Xana ndzi nga tiyisela yona, ndzi tsandzeka ku tikhoma eka swihundla swa nuna wa mina ke?

Brutus: N'wina swikwembu, ndzi endleni leswaku ndzi fanela nsati loyi wo lulama. (*Ku twakala ku gongondza.*) Yingisa! un'wana wa gongondza. Portia, famba nkarhinyana. Endzhaku xifuva xa wena xi ta tiva swihundla swa mbilu ya mina. Hinkwayo mintirho ya mina u ta yi tiva, ni leswi tsariweke enghoheni ya mina. Famba hi ku hatlisa (*Portia wa huma.*) Lucius, xana i mani loyi a gongondzaka? (*Ku nghena Lucius a ri na Ligarius.*)

Lucius: Wanuna wa muvabyi hi loyi; u lava ku vulavula na wena.

Brutus: I Caius Ligarius loyi Metellus a vulavuleke na yena - nandzuwe chavuka - Caius Ligarius swi lo yini?

Ligarius: Amukela ku xewetiwa hi ririmi leri tsaneke.

Brutus: O, hi nga vona nkarhi lowu u hlawuleke ku vabya ha wona. Loko a wu nga vabyi!

Ligarius: A ndzi vabyi loko Brutus a lava leswaku ndzi endla ntirho lowu nkhensekaka.

Brutus: Ntirho wo tano wu kona, loko u ri ni ndleve leyi nga yingisaka.

Ligarius: Hi swikwembu hinkwaswo leswi Varhoma va swi nkhinsamelaka, ndzi cukumeta vuvabyi bya mina. N'wana wa Rhoma! n'wana wa xinuna wo tiya, wena u humaka eswisutini leswo chaviseka, tani hi muthwasisi u pfuxile moya wa mina lowo tsana. Loko wo ndzi tsutsuma sweswi, ndzi ta lwa ni swilo leswo ka swi nga endleki. Kunene ndzi ta swi hlula. Xana ku endliwa yini?

- Brutus: Ntirho lowu nga ta hanyisa lava vabyaka.
- Ligarius: Kambe xana van'wana a va tsakanga lava hi faneleke ku va vabyisa?
- Brutus: Naswona sweswo hi fanele ku swi endla. Leswaku i ncini Ligarius, ndzi ta ku byela hi karhi hi ya eka loyi swi faneleke ku endliwa eka yena.
- Ligarius: Suka u famba, kutani ndzi ta ku landza hi mbilu leyi hisekaka, hambu loko ndzi nga tivi ku u ya endla yini. Kambe swi ringene loko ndzi rhangeriwe hi Brutus.
- Brutus: Ndzi landze ke. (*Va huma.*)

MBONAKISO II

(*Kamari endlwini ka Cæsar.*)

(*Ku pfuma ka tilo ni rihati. Ku nghena Cæsar a ambele nkhanu wa vusiku.*)

- Cæsar: Hambu tilo, hambu misava a swi vanga na ku rhula namuntlha. Calphurnia u hahamile kanharhu a ri karhi a rila a ku: "Hi lamuleleni va dlaya Cæsar!" I mani kwaleno? (*Ku nghena nandza.*)
- Nandza: Hosi ya nga!
- Cæsar: Famba u ya byela vaprista va endla magandzelo hi ku hatlisa, kutani u ndzi tisela leswi va vonaka swona.
- Nandza: Ndzi ta endlisa sweswo hosi ya nga. (*Wa huma.*)
(*Ku nghena Calphurnia.*)
- Calphurnia: Swi lo yini Cæsar? Xana u lava ku famba ke? A wu nga humi la ndlwini ya wena namuntlha.
- Cæsar: Cæsar u ta famba. Swilo leswi nge swa ndzi chavisa swi ndzi onga hi le ndzhaku. Loko swi vona xikandza xa Cæsar swa nyamalala.
- Calphurnia: Cæsar, a ndzi si tshama ndzi va na mhaka ni swi-hlolahlola, kambe sweswi swa ndzi chavisa. Ku ni

un'wana kwala ndlwini, loyi handle ka mihlolo leyi hi yi voneke, a hlayaka swin'wana swo chavisa. Nghala yi hlanterile swinghalana exitarateni, ni masirha ya pfulekile ya humesa vafi. Masocha layo kariha swinene a ya lwa emapapeni hi mikhumbhi ni mavuthu ni tinfanelo hinkwato ta nyimpi, kutani ngati yi nela ehenhla ka Capitol. Huwa ya nyimpi yi twakele empfhukeni. Tihanci ti rila, ni vavanuna lava faka va gomela. Swipuku swi cema ni ku rila eswitarateni. O, Cæsar, swilo leswi hinkwaswo a hi swi tolovelanga, kutani ndza swi chava.

Cæsar: Hi xihi lexi nga phephiwaka loko xi lulamisiwile hi swikwembu leswaku swi endleka? Cæsar u ta famba hikuva swihlolahlola leswi swi kongoma Cæsar kun'we ni misava hinkwayo.

Calphurnia: Loko ku fa swisiwana, a ku na tinyeleti ta mincila leti voniwaka. Mindzilo leyi yi vonaka ematilweni ntsena loko ku file vana va tihosi.

Cæsar: Matoya ya fa ko tala rifu ra wena ri nga si fika. Lava matimba va fa kan'we. Eka swilo hinkwaswo leswi ndzi nga swi twa, ndzi hlamarisa ngopfu hikuva vanhu va chava rifu, kasi ra boha eka un'wana ni un'wana. Ri ta ta loko swi fanerile.

(Ku tlhela ku nghena nandza.)

Va ri yini vangoma?

Nandza: A va lavi u huma-huma la kaya namuntlha. Loko va humesile swa le ndzeni swa lexi tlhaviweke, va ku-mile mbilu yi nga ri kona.

Cæsar: Swikwembu swi endla leswi ku khomisa vutoya tingana. Cæsar u ta va a ri xihari xo pfumala mbilu – a ri toya – loko o tshama a nga huma-humi hikwalaho ka ku chava. E-e, Cæsar a nga ka a nga swi endli. Khombo ra swi tiva swinene leswaku Cæsar wa ri tlula hi vurhena. Hi tinghala timbirhi leti nga tswariwa siku rin'we, kutani mina ndzi hosi ya kona.

Naswona ndzi kariha ku tlula leyin'wana. Kutani Cæsar u ta famba.

Calphurnia: Yoo, hosi ya nga! Vutlhari bya wena byi mitiwile hi ku tshemba. U nga fambi namuntlha. Vula leswaku i ku chava ka mina loku ku tshamisaka laha kaya namuntlha, ku nga ri ka wena. Hi ta rhumela Mark Antony le ka yindlu yo endla milawu, a yi vula leswaku a wu pfukanga namuntlha.

Cæsar: Mark Antony u ta ku a ndzi tsakanga, kutani ku tsakisa wena, ndzi ta tshama. (*Ku nghena Decius.*) Decius Brutus hi loyi, u ta va byerisa sweswo.

Decius: Cæsar! Xewani hosi! Xewani Cæsar lonkulu. Ndzi tile ku ta ku teka hi ya endlwini ya milawu.

Cæsar: U tile hi nkarhi lowunene, leswaku u ta rungula vakulukumba, ni ku va byela leswaku namuntlha a ndzi nga ti. Loko ndzi ku a ndzi swi koti ku ta ndzi ta va ndzi hamba, kutani a ndzi lavi ku hamba ku tlula leswi. A ndzi nga ti namuntlha; va byele sweswo Decius.

Calphurnia: U nge wa vabya.

Cæsar: Xana Cæsar ú ta rhumela mavunwa? Xana ndzi lwile etinyimpini ku fikela sweswi leswaku ndzi ta chava ku byela va malepfu yo basa ntiyiso? Decius, famba u ya va byela leswaku a ndzi nga ti.

Decius: Cæsar wa matimba, ndzi byele lexi endlaka leswaku u nga yi, hikuva va nga ndzi hleka loko ndzi va byela.

Cæsar: Lexi ndzi endlaka leswaku ndzi nga ti xi le ku rhandzeni ka mina. A ndzi nga ti. Swi ringene ku va vakulukumba va yindlu ya milawu va tsakisiwa hi swona. Kambe ku ku wisa mbilu hi leswi ndzi ku rhandzaka, ndzi ta ku byela. Nsati wa mina Calphurnia hi yena a ndzi tshamisaka ekaya. Matolo ú lorhile a vona xifaniso xa mina xi fana ni xilo lexi nga ni dzana ra milomu leyi humaka ngati leya xiviri, kutani Varhoma lavo tala va tile va ri karhi va n'wayitela, va ta hlamba

mavoko ya vona engatini leyi. Yena ú vona onge norho lowu i switsundzuxo, ni swihlola-hlola leswi hlolaka swo biha leswi nga ta ta. Ú nkhinsamile a kombela leswaku ndzi tshama ekaya namuntlha.

Decius:

Norho lowu a wu hlamuseriwanga kahle. Xifaniso xa wena lexi a xi huma ngati hi timbhovo leto tala, kutani Varhoma lava n'wayitelaka va hlamba, a xi kombisa leswaku Rhoma yi ta nwa eka wena ngati leyi pfuxaka vutomi, naswona vavanuna lavakulu va ta peta swidukwana swa vona leswaku swi ta va switsundzuxo. Hi swona leswi norho wa Calphurnia wu vulaka swona.

Cæsar:

U hlamuserile swinene hi ndlela leyi.

Decius:

Kunene ndzi hlamuserile loko u twile leswi ndzi swi vuleke. Kutani yingisa: va yindlu leyikulu va tibohile ku ku nyika hari ya vukosi namuntlha, wena Cæsar wa matimba. Loko u va rhumela rito leri nge a wu nga yi, va nga hundzuluxa miehleketo ya vona. Naswona xi nga va xihlekiso loko munhu a ku: "Hangalakani va huvo, ku fikela siku leri nkata Cæsar a nga ta lorha miorho yo antswa". Loko Cæsar a tumbela, xana a va nga hleveteli va ku "vonani, Cæsar wa chava!" Ndzi rivalele Cæsar, loko ndzi vula leswi, hikuva ndzi swi endla hikwalaho ka rirhandzu ra mina lerikulu eka wena. Hi nawu a ndzi nga fanelanga ndzi vulavurisa leswi na wena.

Cæsar:

Ku chava ka wena ku hundzuke loko hlekisa wena Calphurnia. Ndzi ni tingana loko ndzi karile ndzi pfumela mhaka leyi. Ndzi nyikeni nkhanu wa mina hikuva ndzi ta ya. (*Ku nghena Publius, Brutus, Ligarius, Metellus, Casca, Trebonius na Cinna.*)

Vonani, Publius u te ku ta ndzi teka.

Publius:

Avuxeni Cæsar!

Cæsar:

Avuxeni Publius. Hawu, na wena Brutus u vindzukile mixo lowu? Xewani Casca, Caius Ligarius,

Cæsar a nga si tshama a va nala wa wena tani hi dari leri ku ondziseke, I nkarhi muni xana ?

Brutus: Cæsar, yi bile ntlhanu na nharhu.

Cæsar: Ndzi nkhenisa ku tikarhata ka n'wina ni xichavo xa n'wina. (*Ku nghena Antonius.*)

Vonani hambani a ri Antonius loyi a rhandzaka ku khana ni vusiku u pfukile. Avuxeni Antonius.

Antonius: Avuxeni Cæsar lonkulu.

Cæsar: Va byele va lunghisa la ndlwini. Hi mina ndzi nga hlwela. Cinna, Metellus na Trebonius, ndzi ta lava ku vulavulanyana na n'wina. Mi tsundzuka ku ta eka mina namuntlha. Mi va ekusuhi na mina leswaku ndzi ta mi tsundzuka.

Trebonius: Cæsar, ndzi ta endla tano. (*Etlhelo*) Ndzi ta va kusuhi lero vanghana va wena va ta navela ku ingi ndzi vile kulenyana.

Cæsar: Vanakulorhi lavanene, nghenani endlwini mi nwa byalwa lebyo nandziha na mina, kutani tani hi vanghana, hi ta famba swin'we.

Brutus: (*Etlhelo*) O Cæsar! leswo swilo hinkwaswo a swi leswi swi vonakaka swi ri swona, swi vavisa mbilu ya Brutus. (*Va huma.*)

MBONAKISO III

(*Xitarata ekusuhi na Capitol.*)

(*Ku nghena Artemidorus a ri karhi a hlanya papila.*)

Artemidorus: "Cæsar, tivonele eka Brutus. U tlhariha eka Cassius. U nga tshineleli Casca. U veka Cinna tihlo. U nga tshembi Trebonius. U xiya swinene Metellus Cimber. Decius Brutus a nga ku rhandzi. U hoxerile Caius Ligarius. Vanhu lava hinkwavo va ni miehleketo yo fana. Miehleketo ya kona i ya ku lwa na

Cæsar. Loko u ri nchumu lowu wu faka, xiyaxiya hinkwako. Ku tshemba ku nga hundzuka ku pfukela. Swikwembu swa matimba a swi ku sirhelele! Murhandziwa wa wena, Artemidorus”.

Ndzi ta yima la ku kondza Cæsar a hundza, kutani ndzi ta n’wi nyika lexi tani hi murhandziwa wa yena. Mbilu ya mina ya ta twa ku vava loko vunene byi nga koti ku pona eka mavondzo. Loko wo hlaya papila leri, Cæsar, u nga ha pona. Loko u nga hlayi, mikateko yi yima ni vaxengi.

MBONAKISO IV

(Tlhelo rin’wana ra xitarata xexo, emahlweni ka yindlu ya Brutus.)

Portia: Ndza ku kombela mufana, tsutsuma u ya endlwini ya vakulukumba; u nga yimeli ku ndzi hlamula, kambe hatla u famba. Wa ha yimele yini?

Lucius: Ndzi lava ku tiva lexi ndzi yelaka xona manana.

Portia: A ndzi lavile u ri le, u tlhela u vuya haleno ndzi nga si ku byela leswi u faneleke ku swi endla kona. *(Etlhelo)* O, ku tikhoma, tiya etlhelo ra mina. Veka ntshava leyikulu exikarhi ka mbilu ya mina ni ririmi ra mina. Ndzi ni miehleketo ya wanuna, kambe matimba i ya wansati. Ku nononh’wa ka ku va wansati a kota ku miyela ni xihundla! – xana wa ha ri kona?

Lucius: Manana, xana ndzi fanele ku endla yini? Ndzi tsumela eCapitol ntsena, ndzi tlhela ndzi tlevula ndzi vuya eka wena ndzi nga endlanga nchumu?

Portia: Ina, vuya ni rito mufana, u ta ndzi byela loko hosi ya wena yi vonaka yi tsakile, hikuva yi sukile yi nga tsakanga. U langutisisa swinene leswo Cæsar u endla yini, ni ku vona leswaku hi vahi lava nga ni

mivilelo lava n'wi tshinelelaka kusuhi. Yingisa, i huwa ya yini?

Lucius: A ndzi twi nchumu manana.

Portia: Yingisa swinene ndzi twile huwa ya mphensa-
mphensa yi huma tlhelo ra Capitol.

Lucius: Hakunene manana, mina a ndzi twi nchumu.
(*Ku nghena Mungoma.*)

Portia: Tana la wena, u pfa tlhelo rihi?

Mungoma: A ndzi ri ekaya ka mina, manana lonene.

Portia: I nkarhi muni?

Mungoma: Wu nga va nkarhi wa ntlhanu na mune.

Portia: Xana Cæsar se u yile eCapitol.

Mungoma: A nga si famba manana. Ndzi ya yima laha ndzi
nga ta n'wi vona loko a hundza a ya eCapitol.

Portia: U lava Cæsar a hi swona?

Mungoma: Kunene ndza n'wi lava. Loko a ta lava ku ndzi yingisa,
ndzi ta n'wi byela leswaku a tivonela.

Portia: Xana wo tiva ku ri ni xo biha lexi nga ta n'wi hume-
lela ke?

Mungoma: A ndzi tivi nchumu, kambe ku ngo tshuka ku hume-
lele xanchumu. Wa ha ri mixo. Xitarata xi larile laha.
Ntshungu lowu landzelaka Cæsar, vakulukumba,
tindhuna, vapfukeri, va nga manyukuta munhu a
kala a fa. Ndzi ta yimela etlhelo, kutani ndzi vula-
vula na Cæsar lonkulukumba loko a ta.

Portia: Ndzi fanele ku nghena. (*Etlhelo*) Maxangu lawa!
ku tsana ka mbilu ya wansati! O! Brutus, matilo a
ya ku pfune eka ntirho wa wena – kunene mufana ú
ndzi twile – Brutus ú ni xikombelo lexi Cæsar a nga
n'wi pfumeleriki eka xona. O, ndzi titwa ndzi lava ku
titivala. Tsutsuma Lucius, u ya tivisa nuna wa
mina leswaku ndzi tsakile, kutani u tlhela u vuya
haleno u ta ndzi byela leswaku ú ri yini. (*Va huma
hinkwavo.*)

XIYENGE III

MBONAKISO I

(Emahlweni ka Capitol. Huvo ya vakulukumba yi hlengeletanile. Ku ni ntshungu wa vanhu; exikarhi ka vona ku na Artemidorus ni Mungoma. Ka yimbele-riwa. Ku nghena Cæsar, Brutus, Cassius, Casca, Decius, Metellus, Trebonius, Cinna, Antonius, Lepidus, Popilius, Publius ni van'wana.)

- Cæsar: *(Eka Mungoma.)* Ti 15 ta Nyenyankulu ti fikile.
- Mungoma: Ina, Cæsar, kambe a ti si hundza.
- Artemidorus: Xewani Cæsar. Hlaya papila leri.
- Decius: Trebonius ú ku kombela leswaku u hlaya papila leri – loko u kuma nkarhi. Hi leswi a kombelaka swona.
- Artemidorus: O! Cæsar, hlaya ra mina ku sungula, hikuva ra mina ri khumba ngopfu Cæsar. Ri hlaye wena Cæsar lonkulu.
- Cæsar: Leswi hi khumbaka hi xiviri hi ta hetelela hi swona ku swi hlaya.
- Artemidorus: U nga hlweri Cæsar, ri hlaye sweswi-sweswi.
- Cæsar: Hawu, xana munhu loyi u hlangane nhloko xana?
- Publius: Chavuka wena!
- Cassius: Hawu, u ta u ta sindzisa swikombelo swa wena exitarateni? Tana eCapitol. *(Cæsar u ya endlwini ya vakulukumba a landza hi lavan'wana.)*
- Popilius: Onge makungu ya wena ya nga humelela.
- Cassius: Makungu wahi Popilius?
- Popilius: Salani *(u tshinelela Cæsar.)*
- Brutus: Xana Popilius Lena ú te yini?
- Cassius: U te ú navela leswaku makungu ya hina ya humelela. Ndza sola. Onge mhaka ya hina ya tiveka.
- Brutus: Vona leswi a yisaka swona eka Cæsar. N'wi xiye.
- Cassius: Hatlisa. Hi chava leswaku va nga hi sivele. Ku ta

endliwa yini Brutus? Loko swo tiviwa, Cassius kumbe Cæsar a nga ka a nga ha tlheleli ndzhaku, hikuva ndzi ta titlhava.

Brutus: Cassius, tiyisa mbilu. Popilius Lena a nga vulavuli hi makungu ya hina, hikuva vona, wa hleka, kutani Cæsar a nga cinci nghohe.

Cassius: Trebonius wa wu tiva nkarhi wa yena. Vona ke, Brutus, ú vitanele Antonius etlhelo. (*Antonius na Trebonius va huma. Cæsar ni vakulukumba va tshama.*)

Decius: U kwihi Metellus Cimber? A a fambe a ya endla swikombelo swa yena eka Cæsar.

Brutus: Ú sungurile. Manyukuta u tshinela ekusuhi u n'wi pfuneta.

Cinna: Casca, hi wena wo sungula ku tlakusa voko.

Cæsar: Xana hi lunghekile hinkwerhu ke? Xana i ncini lexi kayivelaka leswaku Cæsar ni vakulukumba va ta xi lulamisa ke?

Metellus: Cæsar wa le henhla-henhla, wa matimba ngopfu, ni wo tiya ngopfu, Metellus Cimber ú hoxa mbilu ya yena yo titsongahata emahlweni ka wena – (*wankhinsama*).

Cæsar: Ndzi fanele ku ku sivela Cimber. Vunkhinsa-nkhinsa ni ku korhama swi nga endla munhu ntsena a hundzuluxa makungu lama a ma boheke, kambe ku nga ri Cæsar. U nga vi xiphukuphuku xo ehleketa leswaku Cæsar i ximunhwa-munhwana xo hundzuluxa ntiyiso, tani hi xiphukuphuku; ndzi vula marito yo nandziha ni vunkhinsa-nkhinsa byo kala byi nga ri bya nchumu, ni swa ku xavelela ka le hansa ngopfu. Makwenu u hlongoriwile etikweni hi nawu. Loko u nkhinsama, ni ku khongela, ni ku xavelela hikwalaho ka yena, ndzi ku hlongola emahlweni ka mina tani hi mbyana. Tiva leswaku Cæsar a nga endli xihoxo, naswona a nga ka a nga khorwisiwi hi swa hava.

Metellus: Xana a ku na rito rin'wana ro fanela ku tlula ra mina

leri nga ta twala leswaku makwerhu a rivaleriwa a kota ku vuya ke?

Brutus: Ndzi ntswontswa voko ra wena, ku xisetela Cæsar; ndzi ku kombela leswaku Publius Cimber a hatla a kuma mpfumelelo wo vuya.

Cæsar: Yini Brutus?

Cassius: Rivalela Cæsar, Cæsar rivalela Cassius a wela emilengeni ya wena ku kombela leswaku Publius Cimber a tlheriseriwa tifanelo ta yena.

Cæsar: Loko ngi ndzi fana na wena, a swi ta ndzi khumba embilwini. Loko ngi ndzi swi kota ku khongelela ku hundzuluxa swilo, na yona mikhongelo a yi ta kota ku ndzi hundzuluxa eka leswi ndzi swi boheke. Kambe ndzi yime ndhawu yin'we tani hi nyeleti ya n'walungu, leyi nga tluriwiki hi nchumu xin'wana ematilweni, hi ku wa leyi nga ninginikiki. Tilo ri tale tinhlahle ta ntsandza-vahlayi. Hinkwato ta pfurha, na swona yin'wana ni yin'wana ya vangama. Kambe i nyeleti yin'we ntsena leyi tshamisekeke endhawini yin'we. Swi tano ni le misaveni. Yi tele hi vanhu va ngati ni nyama, ni ku chava. Kambe exikarhi ka vona hinkwavo ndzi tiva ntsena un'we loyi a tiyeke exitulwini xa yena; a nga hlaseleki, naswona a nga ninginiseki. Munhu wa kona hi mina. Tshikani ndzi kombisa ni le ka mhaka leyi: a ndzi tiyisile loko ndzi ku Cimber a hlongoriwa – etikweni, kutani ni sweswi ndza ha tiyisa leswaku swi ya emahlweni swi va tano.

Cinna: O! Cæsar –

Cæsar: Suka la! u nga susa ntshava ya Olympus!

Decius: Nkulukumba Cæsar –

Cæsar: Xana Brutus a ngo tihlupha loko a nkhinsama xana?

Casca: A ku vulavule mavoko ke! (*va tlhavetela Cæsar*).

Cæsar: Na wena Brutus! Loko swi ri tano, wana Cæsar.
(*Wa fa.*)

- Cinna: Ku ntshunxeka! Ku ntshunxeka! Ku tshikilela ku file. Tsutsumani mi vika eswitarateni hinkwaswo!
- Cassius: Van'wana a va ye etipulupitini va ya humelela va ku: "ku ntshunxeka! ku ntshunxeka! ku lulamiseriwa!"
- Brutus: Vaaki va tiko ni vakulukumba vo endla milawu, mi nga chaveni. Mi nga tsutsumi; yimani mi ku hwi!! ku lava ku va wa le henhla, ku kumile hakelo ya kona.
- Casca: Tana epulupitini, Brutus.
- Decius: Na wena Cassius.
- Brutus: U kwihi Publius?
- Cinna: Hi loyi; wa ha hlanganisiwile nhloko hi ku pfukela loku.
- Metellus: Yimani swin'we mi tiya, leswaku ku nga vi ni mungghana ni un'we wa Cæsar loyi a ringetaka –
- Brutus: U nga vulavuli hi ku yima. Publius tiya mbilu. Ku hava loyi a nga ku vavisaka, kumbe ku vavisa Murhoma ni un'we. Va byele sweswo, Publius.
- Cassius: Suka Publius, leswaku loko vanhu va tshuka va hi dumerile, va nga tshuki va ku vavisa.
- Brutus: Kunene suka; ku nga vi ni loyi a vavisekaka hikwalaho ka ntirho lowu, handle ka hina vaendli va wona. (*Ku nghena kambe Trebonius.*)
- Cassius: Ú kwihi Antonius?
- Trebonius: Ú tsutsumerile endlwini ya kwe, a hlamele. Vavanuna, vavasati ni vana va honokile, va kolola ni ku tsutsuma onge hi loko ku hela ka misava ku fikile.
- Brutus: Lexi humelelaka xi ta humelela. Leswaku hi ta fa ha swi tiva; ho ka hi nga tivi siku ni nkarhi ntsena.
- Cassius: Loyi a komisaka ku hanya hi makhumbirhi ya malembe, ú komisa ku chava ku fa hi malembe walawo.
- Brutus: Loko swi ri tano, rifu ra pfuna. Loko hi pfumela sweswo, hi vangghana va Cæsar hikuva hi hungutile nkarhi wa yena wo chava rifu. Korhamani Varhoma, korhamani hi hlamba mavoko ya hina engatini ya Cæsar ku fika eswikokoleni, ni ku tota masavula ya

- hina. Kutani hi ta famba hi ya erivaleni ra makete, hi ri karhi hi ninginisa masavula ya hina layo tshwuka ehenhla ka tinhloko ta hina, hi huwelela hinkwerhu hi ku: “ku ntshunxeka, ku rhula, ku ntshunxeka!”
- Cassius: Korhamani ke mi hlamba. Xana ntirho lowu wa hina wu ta teka malembe mangani wa ha tsundzukiwa ni le matikweni lawa ya nga si ku vaka kona, ni hi tindzimi leti hi nga ti tiviki?
- Brutus: Xana Cæsar u ta huma ngati emintlangwini yo encenyeta ntirho lowu wa hina? Ndzi vula yena loyi se a ringanaka na Pompey, kutani a nga tluliki ntshuri lowu a etleleke eka wona.
- Cassius: Loko va tlanga ntlango wa kona va ta dzunisa lowu wa hina, lowu tiseleke tiko hinkwaro ku ntshunxeka.
- Decius: Hi nga famba?
- Cassius: Kunene, un’wana ni un’wana a a fambe. Brutus ú ta rhangana emahlweni, kutani hina hi n’wi sala endzaku hi timbilu leti tiyeke swinene ta Varhoma. (*Kunghena nandza.*)
- Brutus: Khwatsi! I mani loyi a taka? I munghana wa Antonius.
- Nandza: Wena Brutus, n’wini wa mina u te ndzi nkhinsama leswi, Marcus Antonius u te ndzi etlerisa leswi, kutani loko ndzi pavalalise leswi, ndzi ku: “Brutus u munhu lonkulu, lonene no tlhariha, wa matimba ni wo tshembeka. Cæsar a a tiyile, a ri ni xitiya-nhlana; a a ri wa yindlu ya vukosi, naswona a a ri ni rirhandzu. Vula leswaku ndzi rhandza Brutus, kutani ndzi n’wi kombisa xichavo. Vula leswaku a ndzi chava Cæsar, ndzi n’wi hlonipha ni ku n’wi rhandza. Loko Brutus a pfumela leswaku Antony a ta eka yena handle ko chava nchumu, kutani a byeriwa lexi nga endla leswaku Cæsar a dlayiwa, Marcus Antonius a nga ka a nga rhandzi Cæsar leswi se a feke, tani hi Brutus loyi a hanyaka, kambe ú ta landzelela Brutus eka

hinkwaswo. U ta n'wi landzelela hi ku tshemba emakhombyeni ya tiko leri timhaka ta rona se ti yimeke hi ndlela yintshwa."

Brutus: N'wini wa wena i Murhoma wo tlhariha, wa matimba. A ndzi la nga n'wi ehleketela swo biha. N'wi byele a ta haleno, kutani ú ta korwisiwa. Ndza hlambanya leswaku ú ta suka a nga khumbiwanga.

Nandza: Ndzi ta ya n'wi teka sweswi-sweswi (*wa huma.*)

Brutus: Ndza swi tiva leswaku ú ta va munghana wa hina.

Cassius: Onge swi nga va tano! Kambe mina hi ku ehleketa ka mina, ndza n'wi chava ngopfu. Mina loko ndzi kanakana eka xilo, swi tala ku va swi va swona leswi ndzi swi kholwaka. (*Ku tlhela ku nghena Antonius.*)

Antonius: O Cæsar wa Matimba! Xana u etlele hansi swonghasi? Xana ku hlula ka wena, ndhuna ya wena, ni leswi u swi phangheke enyimpini swi hundzuke switsongo hi ndlela leyi? Famba khwatsi. N'wina vavanuna a ndzi tivi leswi mi ehleketaka ku swi endla, loyi ngati ya yena yi faneleke ku halatiwa, loyi a nga tala ngati.¹) Loko a ri mina, ku hava nkarhi wo ndzi fanela tani hi nkarhi wa ku fa ka Cæsar. Hambi swi ri swo ndzi dlaya hi swona ku hava swo fana ni masavula yalawo ya n'wina, lawa ya nga tshwukelana ni ngati ya munhu wo tlula hinkwavo laha misaveni. Ndza mi kombela leswaku loko mi ndzi venga, mi hetisa ku tsaka ka n'wina mavoko ya n'wina ya ha tshona ngati leyo kufumela. Hambi ndzo hanya gidi wa malembe, a ndzi nga tsakeli ku fa tani hi leswi ndzi tsakerisaka swona ku fa sweswi. Ku hava ndhawu leyi ndzi nga tsakelaka ku fela eka yona ku tlula etlhelo ka Cæsar, naswona ndzi dlayiwile hi n'wina vahlawuriwa ni

¹ Vanhu va khale a va tshemba leswaku loko n'anga yi lumeka vanhu, swa va pfuna. Kutani Antonius ú vula leswaku kumbe ku halatiwa ka ngati ya Caesar ntsena a ku ringananga, ku fanele ku halatiwa ni ya yena.

vini va hinkwaswo leswi endliwaka manguva lawa.
Brutus: O Antony! u nga kombeli rifu ra wena eka hina. Hambi leswi sweswi hi vonakaka hi ri vadlayi va tihanyi hi leswi u vonaka mavoko ya hina ni leswi hi swi endleke, u vona ntsena mavoko ya hina ni ntirho lowu wa ngati, kambe timbilu ta hina a wu ti voni. Ti twa ku vava ni ku twela Rhoma vusiwana, hikwalaho ka leswi yi nga onheriwa swona. Tani hi loko ndzilo wu hlongola ndzilo, swi tano ni le ka ku twela vusiwana—ku endlile xiendlo lexi eka Cæsar. Ehenhla ka wena masavula ya hina ya ni tinhompfu ta ntsopfu Marcus Antonius. Hambi loko mavoko ya hina ya komba vukari, timbilu ta hina ta ku amukela hi ku tsaka, ni xichavo ni rirhandzu hinkwaro leri fanelaka vamakwavo.

Cassius: Rito ra wena ri ta va ni ntikelo tani hi ra un'wana ni un'wana eku phakeni ka mintirho etikweni.

Brutus: Ntsena lehisa mbilu ku fikela loko hi miyetile ntshungu lowu nga hlangana tinhloko hi ku chava. Endzha-ku ka sweswo ndzi ta ku byelaku hikwalaho ka yini mina loyi a rhandzeke Cæsar, ndzi n'wi tlhaveke.

Antonius: A ndzi kanakani ehenhla ka vutlhari bya n'wina. Un'wana ni un'wana a a ndzi qhavule hi voko ra yena ra ngati. Ndzi ta rhangana hi wena Marcus Brutus. Ku landzela Caius Cassius, se ku ta Decius Brutus, ndzi qhavula ra wena Metellus, ra wena Cinna; na ra wena nghwazi Casca. Trebonius lonene ndzi ta hetelele hi wena, kambe a swi vuli leswaku u lontsongo. Xewani hinkwenu. O! Xana ndzi ta ku yini? Xiyimo xa mina sweswi hi lexi kanakanisaka. Loko mi ndzi vona, mi nga ku ndzi toya kumbe ndzi mi tota vulombe. Leswaku a ndzi ku rhandza Cæsar, O, i ntiyiso. Loko moya wa wena wu hi langutile sweswi, xana a swi nga ku vavisi ku tlula rifu ra wena,

ku vona Antonius wa wena a phahlelana mariyeta ni valala va wena, hi ku qhavulana na vona hi mavoko lama ya ha tshwukelaneke hi ngati ya wena xana, wena muchaviseki, emahlweni ka ntsumbu wa wena ke? Loko ngi ndzi ni mahlo yo tala ku fana ni timbanga leti nga entsumbini wa wena, kutani mahlo ya kona ya rila mihloti tani hi leswi timbanga ti popomisaka swona ngati, a swi ta ndzi fanela ku tlula ku va munghana wa valala va wena. Ndzi rivalele Julius! U xikombiso xa vurhena laha wena wa mbilu yo tiya. U wele laha. Lava ku dlayeke hi lava kwala, ni lexi a va hlota xona. Va tshwukelane ni ngati ya wena. O wena misava! A wu ri xihlahla eka mbilu ya yena, kutani yena a a ri xivindzi xa wena. U fanisa ku yini ni mhala leyi tlhaviweke hi vahloti va vana va tihosi loko u etlele laha!

Cassius: Marcus Antonius!

Antonius: Ndzi khomele Caius Cassius. Valala va Cæsar va ta vula leswaku hi tlhelo ra munghana, leswi ndzi swi vulavuleke i swintsongo ngopfu.

Cassius: A ndzi ku voni nandzu loko u dzunisa Cæsar hi ndlela leyi. Kambe xana u lava ku twananisa ku yini na hina? Xana hi fanele ku ku teka u va un'wana wa vanghana va hina, kumbe hi tiyela emahlweni hi nga ku ngenisi entlaweni wa hina?

Antonius: Hi yona mhaka leyi nga endla leswaku ndzi qhavulana na n'wina; kambe ndzi tekiwe miehleketo hi ntsumbu wa Cæsar. Mina ndzi munghana wa n'wina hinkwenu, naswona ndzi mi rhandza hinkwenu. Ntsena mi ta fanela ku ndzi byela leswaku Cæsar a a ri munhu wo terisa khombo hi yini, ni leswaku khombo ra kona a ri ri kwihi?

Brutus: Handle ka swona mhaka leyi a yi ta vonaka yi ri yo biha ku tlula mpimo. Leswo hi n'wi dlayele yini swi tiye lero hambu wena Antonius a wo va n'wana wa

- Antonius: Cæsar, a wu ta twa mbilu ya wena yi wile hi swona. A ndzi lava sweswo ntsena. Se ndzi kombela leswaku ndzi yisa ntsumbu lowu erivaleni ra makete, kutani ndzi ya vulavula epulupitini, hilaha swi faneleke mavulavuri loko a lahla munghana wa yena.
- Brutus: Hi swona, u ta vulavula Marcus Antonius.
- Cassius: Brutus, ndzi nga vulavulanyana na wena (*Etlhelo na Brutus*). A wu tivi lexi u xi endlaka. U nga pfumeli leswaku Antonius a vulavula loko Cæsar a lahliwa. U swi tiva hi yini leswi ti nga ta khumbisiwa xiswona timbilu ta vanhu loko a vulavula?
- Brutus: Ndzi rivalele. Ku ta rhangana mina ndzi vulavula epulupitini, ndzi kombisa leswaku hikwalaho ka yini hi dlayile Cæsar. Ndzi ta vula leswaku leswi a swi vulaka u pfumeleriwile hi hina ku swi vula, ni leswaku hina a hi vileli ku endla hinkwaswo leswi endliwaka loko ku lahliwa mufi, swi endleriwa Cæsar. Swi ta hi pfuna ku ri ni ku hi onhela.
- Cassius: A ndzi tivi leswi nga humelelaka. A ndzi swi tsakeli.
- Brutus: Marcus Antonius, teka ntsumbu wa Cæsar. Eku vulavuleni ka wena a wu nga hi veki nandzu, kambe u vulavula leswinene hi Cæsar, hilaha u swi kotaka ha kona. Ú vula leswaku hinkwaswo ú swi vula hi ku pfumeleriwa hi hina. Handle ka swona, a wu nga pfumeleriwi ku tshinela eku lahleni ka Cæsar. Ú ta vulavula laha mina ndzi nga ta va ndzi rhangana ndzi vulavula kona.
- Antonius: A swi ve tano. A ndzi lavi swin'wana swo tlula sweswo.
- Brutus: Lulamisa ntsumbu, kutani ú hi landza.
(*Va huma hinkwavo, ku sala Antonius ntsena.*)
- Antonius: O! ndzi rivalele wena vumba leri humaka ngati, loko ndzi tiveka ehansi ni ku vulavula khwatsi ni vadlayi lava va wena. U rhumbi ra wanuna nkulukumba ngopfu loyi a tshamaka a va kona. I khombo eka

mavoko lama nga halata ngati leyo tano ya nkoka! Ehenhla ka timbanga ta wena ndza bvumba; timbanga leti fanaka ni milomu, leti nga timbheveve, leti pfulekeke, ti kombela leswaku ndzi vulavula; ndza bvumba ndzi ku: ku ta va ni khombo ehenhla ka vanhu. Ku ta va ni ku lwa ka va ka rikaka etikweni hinkwaro ra Italy. Ku popoma ka ngati ni swilo swin'wana swo chavisa swi ta va ntolovelolo lero vavanuna va ta n'wayitela loko va vona swihlangi swa vona swi dlayiwa hi nyimpi, ku twela vusiwana hinkwako ku dlayiwile hi ku tolovela swilo swo biha; kutani moya wa Cæsar wu ta famba ni xipuku xa Ate¹), swi famba swi lava ku rihisela, swi huma etiheleni, kutani swi ta huwelela ku fana ni tihosi swi ku: "mpfilumpfilu!", kutani swi ntshunxa valwi va nyimpi, lero misava yi ta nuha hi mintsumbu leyi bolaka yi ri karhi yi gomela yi lava ku cele-riwa. (*Ku nghena nandza wa Octavius.*)

U tirha eka Octavius Cæsar, a hi swona?

Nandza: Hi swona Marcus Antonius.

Antonius: Cæsar ú n'wi tsalele ku va a ta eRhoma.

Nandza: Ú ma kumile mapapila ya yena, kutani wa karhi wa ta. U ri ndzi fanele ku ku byela hi nomo – (*a vona ntsumbu*) O, Cæsar!

Antonius: Mbilu ya wena yikulu. Yana etlhelo u ya rila. Ku twa ku vava ka tlulela. Mahlo ya mina loko ya vona mihloti ya wena ya tenga-tenga na wona. Xana n'wini wa wena wa ta?

Nandza: Namuntlha ú etlele empfhukeni wo ringana makhumbirhi ya timayili ku suka eRhoma.

Antonius: Hatlisa u tlhelela kona u ya n'wi byela leswi humeleleke. Rhoma yi le nkosini naswona ya chavisa. A hi Rhoma laha Octavius a nga kalaka a nga vi ekhombye-

¹ Ate a xi ri xikwembu xa Varhoma lexi vangaka khombo.

ni. Famba xikan'we u ya n'wi byela sweswo. Kambe u nga yimayimanyana. U nga fambi ndzi nga si rhwala ntsumbu lowu ndzi wu yisa erivaleni ra makete. Kona ndzi ta ringeta hi ku vulavula, ku vona leswaku xana vanhu va ri yini hi mhaka leyo biha ya vadlayi lava. Loko u swi vonile u ta ya vulavula na Octavius, u n'wi byela leswaku timhaka ti yimise ku yini. Ndzi pfune.

(Va huma ni ntsumbu wa Cæsar.)

MBONAKISO II

(Rivala ro hlengeletanela eka rona.)

(Ku nghena Brutus na Cassius ni ntshungu wa vaaki va tiko.)

- Vaaki: Hi ta khorwisiwa! Hi khorwiseni!
- Brutus: Loko swi ri tano ndzi landzeni, mi ndzi yingisa n'wina vanakulorhi. Cassius, yana eka xitarata lexin'wana u ya ava mintshungu. Lava lavaka ku ndzi twa ndzi vulavula a va sale kwala. Lava lavaka ku landza Cassius, a va fambe na ye. Hi ta vula erivaleni leswaku Cæsar u dlayeriwe yini.
- Muaki I: Mina ndzi ta twa Brutus a vulavula.
- Muaki II: Mina ndzi ta twa Cassius. Hi ta fananisa ku vulavula ka vona loko hi twa un'wana ni un'wana a vulavula.
(Ku huma Cassius ni vaaki van'wana; Brutus u ya laha ku vulavuleriwaka kona.)
- Muaki III: Brutus lonene u khandziyile epulupitini. Miyelani!
- Brutus: Tiyiselani ku fikela emakumu. Varhoma varikwerhu ni varhandziwa! ndzi yingiseni; mi miyela leswaku mi ta ndzi twa. Ndzi kholweni, hikuva ndza hlambanya, naswona ndzi hlonipha xihlambanyo xa mina leswaku mi ta ndzi kholwa. Ndzi soleni hi vutlhari

bya n'wina, mi pfluxa miehleketo ya n'wina leswaku mi ta kota ku avanyisa swinene. Loko ku ri ni munghana wa Cæsar exikarhi ka n'wina, ndzi ri eka yena, na mina Cæsar a ndzi n'wi rhandza – ngopfu. Kutani loko munghana yoloye a lava ku tiva ku hinkwalaho ka yini Brutus a pfukele Cæsar, nhlamulo ya mina hi leyi: A hi leswaku Cæsar a ndzi nga n'wi rhandzi ngopfu, kambe hi leswaku a ndzi rhandza Rhoma ku tlurisa. Xana a mi ta lava ku Cæsar a hanya, kutani hinkwenu mi fa mi ri mahlonga, ku tlula Cæsar a fa, kutani n'wina mi ntshunxeka? Leswi Cæsar a a ndzi rhandza, ndza n'wi rilela; leswi a a katekile ndzi tsaka hi swona; leswi a a ri nhenha, ndza n'wi kurisa. Kambe leswi a a tinavelela swa le henhla, ndzi n'wi dlele. Ku ni mihloti yo n'wi rhandza, ku tsakela minkateko ya yena, ku kurisa ka vurhena bya yena, ni ku fa ka ku tikurisa ka yena. I mani laha loyi a nga wa le hanshi lero a lava ku va hlonga? Loko a ri kona, a a vulavule. Yena ndzi n'wi hoxele. I mani laha loyi a ha ri ki wo ka a nga vupfangi, loyi a nga rhandziki ku va Murhoma wa Xiviri? Loko a ri kona a a vulavule. Yena ndzi n'wi hoxele. I mani laha loyi a nga biha ngopfu ku a nga rhandzi tiko ra yena? Loko a ri kona a vulavule. Yena ndzi n'wi hoxele. Ndzi yimele nhlamulo.

Vaaki hinkwavo: Ku hava, Brutus, ku hava.

Brutus: Loko swi ri tano ku hava loyi ndzi n'wi hoxeleke. Leswi ndzi swi endleke eka Cæsar, na n'wina mi nga swi endla eka Brutus. Mhaka ya rifu ra yena yi tsariwile eCapitol. Ku twala ka yena a ku hungutiwanga, hikuva a ku fanela; na swona swihoxo swa yena leswi a swi feleke, a swi engeteriwanga.

(Ku nghena Antonius ni van'wana, va ri ni ntsumbu wa Cæsar.)

Ntsumbu wa yena hi lowu wu taka, wu ririwa hi

Marcus Antonius, loyi hambu a nga vanga un'wana wa lava pfuneke eku dlayeni, a nga ta va un'wana wa lava pfuneke hi rifu leri. U ta va ni ndhawu emfun'weni wa tiko. I mani wa n'wina loyi a nga swi laviki sweswo? Kutani ndzi hetelela hi leswi: leswaku leswi ndzi nga dlaya murhandziwa wa mina lonkulu hikwalaho ka Rhoma, na mina ndzi ta rhandza leswaku ndzi endlisiwa sweswo loko swi tshuka swi fanerile.

- Vaaki: Hanya Brutus, hanya! hanya!
- Muaki I: N'wi yiseni ekaya hi nkhuvo lowukulu.
- Muaki II: N'wi endleleni xifaniso, ku fana ni vakokwa wa yena.
- Muaki III: A a ve Cæsar.
- Muaki IV: Leswo lulama leswi a swi ri eka Cæsar a swi kurisiwe eka Brutus.
- Muaki I: Hi ta n'wi heleketa endlwini ya yena hi ku huwelela.
- Brutus: Varikwerhu –
- Muaki II: Ku rhula! Miyelani! Brutus wa vulavula.
- Muaki I: Hi ri ku rhuloo!
- Brutus: Varikwerhu lavanene, ndzi tshikeni ndzi famba ndzexe. Hikwalaho ka mina, salani laha na Antonius. Kombisani tintswalo eka ntsumbu wa Cæsar, ni ku yingisa ku vulavula ka Antonius, a dzunisa Cæsar, hikuva leswi u pfumeleriwe hi hina ku swi endla. Ndzi mi kombela leswaku ku nga suki ni un'we, handle ka mina, ku fikela loko Antonius a vulavurile (*wa huma.*)
- Muaki I: Tshamani. A hi tweni Marcus Antonius.
- Muaki II: A a ye epulupitini. Hi ta n'wi yingisa. Antonius lonene khandziya.
- Antonius: Hikwalaho ka Brutus, ndzi bohekile eka n'wina. (*wa khandziya.*)
- Muaki IV: U ri yini hi Brutus?
- Muaki III: U ri hikwalaho ka Brutus, u bohekile eka hina.
- Muaki IV: A swi ta antswa loko a nga bihisi Brutus.

- Muaki I: Cæsar loyi a a ri mutshikileri.
- Muaki III: Sweswo i ntiyiso. Hi katekile leswi Rhoma yi nga suseriwa yena.
- Muaki II: Miyelani. A hi tweni leswi Antonius a nga vulaka swona.
- Antonius: N'wina Varhoma lavanene —
- Vaaki: Miyelani! A hi n'wi yingiseni.
- Antonius: Vanakulorhi, Varhoma ni varikwerhu, ndzi yingiseni. Ndzi ta ku ta lahla Cæsar, ku nga ri ku n'wi dzunisa. Swilo leswo biha leswi vanhu va swi endlaka swa sala loko va file. Leswinene swi celeriwa ni marhambu ya vona. A swi ve tano ni hi Cæsar. Brutus lonene u mi byerile leswaku Cæsar a a navela swa le henhla. Loko kunene swi ve tano, a xi ri xihoxo lexikulu, kutani Cæsar u xi hakerile hi ndlela leyo vavisa. Hi ku pfumeleriwa hi Brutus ni lavan'wana —hikuva Brutus i munhu wa chaveka, kambe swi tano eka hinkwavo, hinkwavo va chaveka — ndzi ta ndzi ta vulavula enkosini wa Cæsar. A a ri munghana wa mina; a a tshembeka no va wo lulama eka mina; kambe Brutus yena u ri Cæsar a a ri munhu wo navela swa le henhla, kutani Brutus i munhu wo chaveka. U tisile vakhomiwa va nyimpi vo tala eRhoma, lava mali yo va ntshunxa yi tateke minkwama. Xana Cæsar a a vonaka a tilavela swa le henhla hi ndlela leyi? Loko swisiwana swi ririle, Cæsar ú ririle; ku tilavela swa le henhla a ku fanele ku endliwa hi nchumu wo tiya ku tlula leswi; kasi Brutus ú ri Cæsar a a tilavela swa le henhla; swi ri leswo Brutus i munhu wo chaveka. Mi swi vonile hinkwenu leswaku hi nkhuvo wa Lupercal ndzi n'wi nyikile hari ya vukosi kanharhu, kutani yena a yi ala kanharhu. Xana sweswo a ku ri ku tinavelela swa le henhla? Kambe Brutus ú ri a a tinavelela swa le henhla. Hakunene Brutus i munhu loyi a chavekaka.

A ndzi vulavuli ku kaneta leswi vuriweke hi Brutus, kambe ndzi tile laha ku ta vulavula leswi ndzi swi tivaka. N'wina hinkwenu mi n'wi rhandzile nkarhi un'wana. A mi nga n'wi rhandzi ku nga ri na lexi a mi n'wi rhandzela xona. Hikwalaho ka yini mi nga n'wi rileli? O! wena kavanyisa! u balekele eswivandza-nini, kutani vanhu a va ha koti ku ehleketa. Pfumelelanani na mina; mbilu ya mina yi lahaya ndzeni ka bokisi, na Cæsar, kutani ndzi fanele ku yima ku fikela yi vula eka mina.

Muaki I: Ndzi vona onge ku ni mhaka eka leswi vuriwaka hi munhu loyi.

Muaki II: Loko wo kambisisa mhaka leyi, u ta kuma leswaku Cæsar va n'wi hoxele ngopfu.

Muaki III: Va kona lava n'wi tlulaka xana? Ndza chava hikuva onge ku ta ta munhu wo biha ku tlula yena endhawini ya yena.

Muaki IV: Xana mi ma twile marito ya yena? U arile hari ya vukosi. Leswi swi kombisa leswaku kunene a a nga tinaveleli swa le henhla.

Muaki I: Loko swi nga kumeka swi ri tano, van'wana va ta hakelela swinene mhaka ya kona.

Muaki II: Mbuyangwana! mahlo ya yena ya tshwukile hi ku rila.

Muaki III: Ku hava munhu wo tlula Antonius eRhoma.

Muaki IV: N'wi languteni; u sungula ku vulavula kambe.

Antonius: Tolo kunene loku rito ra Cæsar ri kota ku yima ri lwa ni misava hinkwayo. Sweswi u etlela lahaya, kutani ku hava ni un'we, hambani a ri wa le hansi, loyi a kota ku kombisa xichavo eka yena. O n'wina vini va nga! Loko ndzo pfluxa timbilu ni mimoya ya n'wina leswaku mi hlundzuka ni ku kariha, ndzi ta va ndzi hoxela Brutus, ni ku hoxela Cassius, lava hinkwenu mi tivaka leswaku i vavanuna vo chaviseka. A ndzi nga va hoxeli. Swa antswa ndzi hoxela mufi, ni ku

tihoxela, ni ku hoxela n'wina, ku ri ni ku hoxela vanhu vo chavisekisa leswi. Kambe papila hi leri, leri nga ni xigandlo xa Cæsar. Ndzi ri kumile endlwini ya kwe. I papila ra ndzhaka. Timhaka ta rona a ti twiwe hi vanhu ntsena – mi ta ndzi khomela hikuva a ndzi lavi ku ri hlaya – a va ta ya va ya ntswontswa timbanga ta Cæsar, ni ku peta swidukwana swa vona eka ngati leyo kwetsima swonghasi. Kunene a va ta kombela ni nsisi wa yena wo n'wi tsundzuka hi wona. Kutani loko va fa a va ta swi tsala eka mapapila ya vona ya ndzhaka leswaku va wu siya wu va ndzhaka leyikulu ya vana va vona.

Muaki IV: Hi lava ku twa papila: ri hlaye Marcus Antonius.

Vaaki: Papila ra ndzhaka! Hi ri papila ra ndzhakoo! hi lava ku twa papila ra ndzhaka ya Cæsar.

Antonius: Tikhome vanakulorhi lavanene; a ndzi fanelanga ku ri hlaya; a swi fanelanga ku va mi tiva leswaku Cæsar a a mi rhandzisa ku yini. A mi mintsandza, a mi maribye, kambe mi vanhu. Leswi mi nga vanhu, mi ta kariha loko mi twa papila ra Cæsar; ri ta mi hlanyisa. Swi lulamile leswi mi nga tiviki leswaku mi vadyandzhaka va Cæsar. Loko mo swi tiva, O! xana ku ta humelela yini?

Muaki IV: Hlaya papila. Hi lava ku ri twa Antony! U ta hi hlayela papila ra ndzhaka, papila ra ndzhaka ya Cæsar.

Antonius: Xana mi nge lehisi timbilu? Mi nge yiminyana? Ndzi tlurisile leswi a ndzi fanela ku endla swona loko ndzi mi byela ta papila leri. Ndzi vona onge ndzi hoxela vanhu lavo chaviseka, lava masavula ya vona ya tlhaveke Cæsar. Ndza swi chava.

Muaki IV: A va ri vaxengi: vachaviseki!

Vaaki: Papila ra ndzhaka! Papila ra ndzhaka!

Muaki II: A va ri vabihi, vadlayi. Papila ra ndzhaka! hlaya papila ra ndzhaka.

Antonius: Ma ndzi sindzisa ku hlaya papila xana? Loko swi

ri tano biyani dada mi rhendzela ntsumbu wa Cæsar, leswaku ndzi ta mi komba loyi a tsaleke papila ra kona. Ndzi chika xana? Xana ma ndzi pfumelela? Chika!

Vaaki:

Ehla! (*Antony wa chika.*)

Muaki II:

Muaki III: Ha pfumela.

Muaki IV: Biyani dada, yimani mi rhandzela.

Muaki I: Yimelani ekule ni bokisi ra mufi. Yimelani ekule ni ntsumbu.

Muaki II: Nyizelani Antonius. Antonius hi lowo lulama ngopfu.

Antonius: E-e, mi nga ndzi tshineleli mi ndzi manya hi ndlela leyi. Tshinelani ekule.

Vaaki: Yimelani endzhaku! Pfulani ndhawu! Tshinelani endzhaku!

Antonius: Loko mi ri ni mihloti tilunghiseleni ku yi rila sweswi. Hinkwenu ma wu tiva nkhanu lowu: Ndza tsundzuka siku leri Cæsar a nga wu ambala ro sungula. A ya ri madyambu ya ximumu, ethendheni ra yena. Siku ra kona a a hlurile Vanervi. Vonani! laha ku tlhavile savula ra Cassius. Vonani leswaku mbanga leyi pfuriweke hi Casca lowa vukwele yi kurise ku yini! Leyi yona yi tlhaviwile hi Brutus – loyi a rhandziwaka ngopfu. U te loko a hlomula tlhari ra yena lera tihanyi, ngati ya Cæsar yi popoma kunene yi landza savula ra kona, onge hi loko ku pfuriwile nyangwa, kutani yi tsutsuma ku ya vona loko hakunene a ri Brutus loyi a a gongondza hi tihanyi to tano; hikuva Brutus hilaha mi tivaka hakona, a xi ri xirhandziwa xa Cæsar. Pimani n'wina swikwembu, leswaku Cæsar a a n'wi rhandzisa ku yini. Leyi yi ve yona mbanga ya tihanyi ku tlula hinkwato, hikuva loko Cæsar lonkulu a n'wi vonile a tlhava, u hetuwe matimba hi ku pfumala ku nkhenisa ka Brutus, ku tlula matimba ya vaxengi; kutani mbilu ya yena yi phyandlaka. Cæsar a wela ehansi ka xifaniso xa Pompey, a tifunengetile

xikandza hi nkhanu wa kwe a ri karhi a huma ngati. O! ku wa ko tano varikwerhu. Kutani mina na n'wina na hina hinkwerhu hi wela ehansi, kasi vuxengi byi hi hlurile! O! se ma rila, na swona ndza swi vona leswaku mi twa ku vava. Mihloti leyi i ya tintswalo. N'wina vanhu va tintswalo, xana mi ririsa hi ku vona ntsena xifaniso xa Cæsar xi vavisekile? Langutani la. Hi loyi yena hi xiviri, kambe se ú onhiwile hi vaxengi.

- Muaki I: Vusiwana bya leswi hi swi vonaka.
Muaki II: O Cæsar lonene!
Muaki III: O siku lero vavisa!
Muaki IV: O vaxengi! swigevenga.
Muaki I: O leswi hi swi vonaka swo tshwukelana ni ngati!
Muaki II: Hi ta rihiseriwa.
Vaaki: Rihiselani! fambani! lavani! hisani! ndzilo! dlayani! khavangani! ku nga sali ni muxengi ni un'we.
Antonijs: Ma nga yima varikwerhu.
Muaki I: Miyelani kwalaho! Yingisani Antonius lonene.
Muaki II: Hi ta n'wi yingisa, hi ta n'wi landza, hi ta fa na yena.
Antonijs: Vanghana lavanene, vanghana lava rhandzekaka, ndzi nga mi kuceteli ku lwa ni va vukosi – lava endleke leswi. I vanhu vo chaviseka. Leswi nga va vilerisa ku kala va endla leswi mina a ndzi swi tivi. Va tlharihile naswona va chaviseke, na swona va nga mi hlamusela mhaka ya kona mi yi twisisa. Varikwerhu, a ndzi tanga ku ta yiva timbilu ta n'wina. A ndzi xivulavuri tani hi Brutus, kambe hilaha mi ndzi tivaka hakona, ndzi munhu ntsena loyi a nga rhendzelekiki, loyi a rhandzaka munghana wa yena; leswi va swi tiva swinene lava ndzi pfumeleleke ku va ndzi vulavula. A ndzi na vutlhari kumbe marito kumbe nti-kele, hambu ku ri ku lwa, kumbe ku vulavula, kumbe matimba yo vulavula leswaku ndzi hlohletela vanhu. Ndzi vulavula ntsena leswi mi swi tivaka, ndzi mi komba timbanga ta Cæsar lonene. Vambuyangwana

timbangan ta timbheveve, ndzi ti kombela leswaku ti ndzi vulavulela. Kambe loko a ndzi ri Brutus, Brutus a ri Antony, a ku ta va na Antony loyi a a ta pfuxa mimoya ya n'wina, a nghenisa ririmi eka mbanga yin'wana ni yin'wana ya Cæsar, leswi a swi ta endla leswaku ni maribye ya Rhoma ya pfuka ya lwa.

Vaaki: Hi ta pfuka hi lwa ni lava hi fumaka.

Muaki I: Hi ta hisa yindlu ya Brutus.

Muaki III: A hi yeni ke! Tanani, lavani lava nga luka mano ya ku pfukela Cæsar.

Antonius: Ndzi yingiseni, varikwerhu. Yingisani ndzi vulavula.

Vaaki: Miyelani. Yingisani Antony lonene.

Antonius: N'wina vanakulorhi, mi famba mi endla leswi mi nga swi tiviki. Xana mi n'wi rhandzela yini hi ndlela leyi Cæsar? O! a mi tivi. Ndzi ta mi byela ke. Mi rivele papila ra ndzhaka leri ndzi nga mi byela hi rona.

Vaaki: Kunene: Papila ra ndzhaka, a hi tshameni hi twa papila ra ndzhaka.

Antonius: Papila ra kona hi leri. Ri ni xigandlo xa Cæsar – hi bya kwe. Ú siyela Murhoma un'wana ni un'wana, a nyika hi un'we un'we tipondho tinharhu.

Muaki II: Cæsar lonene-nene! Hi ta rihisela rifu ra yena.

Muaki III: O Cæsar wa yindlu ya vukosi!

Antonius: Lehisani timbilu mi ndzi yingisa.

Vaaki: Ho! Miyelani!

Antonius: Naswona u mi siyele swirhapa, ni masimu ya mirhi ya mihandzu – le ribuweni ra nambu wa Tiber. U mi siyele wona n'wina ni vadyandzhaka va n'wina; swirhapa swo famba eka swona mi wisa mi tiphina. A a ri Cæsar ke yoloye. Xana un'wana wo fana ni loyi u ta ta rini?

Muaki I: A nge pfuki a ve kona! Tanani, a hi yeni! Hi ta hisela miri wa yena endhawini leyo kwetsima, kutani

hi swisana swa ndzilo wa kona, hi ta hisa tindlu ta
vaxengi – Tekani ntsumbu.

Muaki II: Fambani mi ya oka ndzilo!

Muaki III: Suselani switshamo ehansi!

Muaki IV: Hirimuxelani ehansi swifaniso, mafastere ni hinkwa-
swo. (*Vaaki va huma ni ntsumbu.*)

Antonius: Kutani a swi tirhe. Ku karhata ú yime hi milenge.
Tekele ndlela leyi u yi lavaka. (*Ku nghena nandza.*)
Se swi lo yini wena?

Nandza: Nkulukumba Octavius u vile u fikile eRhoma.

Antonius: U kwihi?

Nandza: Yena na Lepidus va le ndlwini ya Cæsar.

Antonius: Ndzi ta ya n'wi vona kona xikan'we-kan'we. Ú tile
hi ku vitaniwa, kutani ú fikile hi nkarhi. Ú ta swi
kota ku hi nyika xin'wana ni xin'wana lexi hi xi
kombelaka.

Nandza: Ndzi n'wi twile a ku Brutus na Cassius va khandziyile
timangwa tani hi tinhlanyi, va huma etinyangweni
ta Rhoma.

Antonius: Wonge va vonile hilaha ndzi nga kucetela vanhu
lava hakona. Ndzi yise eka Octavius. (*Va huma.*)

MBONAKISO III

(*Xitarata.*)

(*Ku nghena Cinna, muqambhi wa swiphato.*)

Cinna: Matolo ndzi lorhile ndzi ri karhi ndzi dya nkhuvo
na Cæsar, kambe swilo swin'wana swo biha swi
nghenelerile, swi hundzula norho wa mina. A ndzi
lavi ku huma-huma namuntlha, kambe xi kona lexi
ndzi susumetaka ku va ndzi huma ndzi famba-famba.
(*Ku nghena Vaaki.*)

Muaki I: Vito ra wena i mani?

- Muaki II: U ya kwihi?
- Maaki III: U tshama kwihi?
- Muaki IV: U tekile kumbe u nghwendza?
- Muaki II: Hlamula un'wana ni un'wana hi ku komisa.
- Muaki I: Kunene komisa.
- Muaki IV: Kunene tivonele.
- Muaki III: Kunene swa antswa u vula ntiyiso.
- Cinna: Vito ra mina i mani? Ndzi ya kwihi? ndzi tshama kwihi? Xana ndzi tekile kumbe ndzi nghwendza? Loko ke mi lava leswaku ndzi hatla ndzi hlamula un'wana ni un'wana hi ku komisa, ni hi vutlhari ni ntiyiso, hi vutlhari ndzi ri ndzi nghwendza.
- Muaki II: U vula leswaku lava tekaka i swiphukuphuku. U ta lungha. Yana emahlweni hi ku hatlisa.
- Cinna: Tlhelo, ndzi ya eku lahliweni ka Cæsar.
- Muaki I: Xana u ya tani hi munghana kumbe ni hi nala?
- Cinna: Tani hi munghana.
- Muaki II: Laha u tshamaka kona? Hlamula hi ku hatlisa.
- Cinna: Hi ku komisa, ndzi tshama ekusuhi na Capitol.
- Muaki II: Vito ra wena.
- Cinna: Hi ku tiyisa, vito ra mina i Cinna.
- Muaki II: N'wi handzuleleni swichupuchupu. I mupfukeri.
- Cinna: Ndzi Cinna wa muphati, ndzi Cinna wa muphati.
- Muaki IV: N'wi handzuleleni hikwalaho ka swiphato swa yena leswo biha. N'wi handzuleleni hikwalaho ka swiphato swo biha.
- Cinna: A ndzi Cinna wo mupfukeri.
- Muaki II: A hi nchumu vito ra yena i Cinna. Susani ntsena vito ra yena embilwini ya yena mi n'wi tshika a famba.
- Muaki IV: N'wi handzuleleni! n'wi handzuleleni! A hi yeni! Swi sana! A hi yeni! eka Brutus ni le ka Cassius; hi ta hisa hinkwaswo. A hi yeni endlwini ya Decius, ni le ndlwini ya Casca. Van'wana a va ye eka Ligarius. A hi yena! (*Va huma.*)

XIYENGE IV

MBONAKISO I

(*Yindlu eRhoma.*)

(*Antonius, Octavius, na Lepidus va tshamile etafuleni.*)

- Antonius: Ku ta fa lava ke. Mavito ya vona ya hlawuriwile.
- Octavius: Makwenu na yena u fanele ku fa. Lepidus xana wa pfumela?
- Lepidus: Ndza pfumela.
- Octavius: N'wi tsale Antonius.
- Lepidus: Ntsena mi ku Publius a a nga hanyi, yena loyi a nga n'wana wa makwenu wa xisati, Marcus Antonius.
- Antonius: A a nga hanyi. Languta ndzi n'wi avanyisele rifu. Kambe Lepidus, famba le ndlwini ya Cæsar u ya teka papila ra ndzhaka. Tana na rona haleno leswaku hi ta vona ku hi nga pumbisa ku yini xibalo.
- Lepidus: Ndzi ta mi kuma kwala ke?
- Octavius: Kwala kumbe eCapitol.
- (*Lepidus wa huma.*)
- Antonius: Loyi i wanuna wo ka a nga pfuni nchumu, loyi a faneleke ntsena ku rhumiwa. Xana swi fanele leswaku loko hi avanyisile tiko hi swiyenge swinharhu, yena a kuma xin'we xa swona ke?
- Octavius: Wena a wu ehleketa leswaku u fanele ku nyikiwa xanchumu, na swona u yingisile rito ra yena, kasi a a fanele ku dlawa ni lavan'wana.
- Antonius: Octavius, ndzi hanye masiku yo tala ku tlula wena: hambu hi n'wi nyikile ntirho wo tsala lava faneleke ku dlayiwa hi endlela ku va hi nga vi ri vaheli vo tala, yena u ta rhwala ntirho lowo tani hi loko mbhongolo yi rhwala nsuku, yi gomela ni ku dzuka nyuku hi ntirho lowu, yi karhi yi fambisiwa kumbe ku khayi-

miwa, hi ri karhi hi yi kombisa ndlela. Loko yi fikisile rifumo laha ri yaka kona, hi ta yi rhula ndzhwalo, kutani hi yi hlongola tani hi mbhongolo leyi kapu-telaka tindleve ntsena, kutani yi ya dya epuweni, kun'we ni swin'wana swa le hansi.

Octavius: U nga ha endla hilaha u rhandzaka ha kona, kumbe yena i socha ra vutivi ni vurhena swinene.

Antonius: Swi tano ni hi hanci ya mina, Octavius; hikwalaho ka sweswo ndzi n'wi hlomula ku va muhlayisi wa swakudya loko ri lele. I xivumbiwa lexi ndzi xi dyondzisaka ku lwa, ni ku hundzuluka, ku yima, ku tsutsuma ri lulama, miri wa xona wu ri karhi wu fumiwa hi mina. Hi ndlela yin'wana, Lepidus u tano. U fanele ku dyondzisiwa, a kombisiwa, ni ku byeriwa ku ya emahlweni. Yena wa nonoka. U tsakela ku sala a korisela leswi vini va swona va swi tirhiseke, va tlhela va karhala hi swona. U nga n'wi kumbuki hi ndlela yin'wana handle ka ku va a ri nchumu wo tirhisiwa ntsena. Kutani yingisa Octavius, mahungu lamakulu hi lawa! Brutus, na Cassius va hlengeleta masocha. Hi fanele ku tirha hi ku hatlisa. Lava yimaka na hina a va hlangane, kun'we ni vanghana va hina, hi tirha hi matimba hinkwawo. A hi fambe xikan'we hi ya kanela leswi hi nga ta swi endlisa xiswona, ni leswi hi faneleke ku hlamurisa xiswona lava lavaka ku lwa na hina, naswona hi sivela makhombo hi tindlela hinkwato.

Octavius: A hi endlise sweswo, hikuva hi le khombyeni, naswona hi rhendzeriwe matlhelo hinkwawo hi valala. Van'wana lava hlekelelaka va tele swo biha etimbi-lwini ta vona hi ku vona ka mina. (*Va huma.*)

MBONAKISO II

(Govelo ra masocha ekusuhi na Sardis.)

(Ku twakala xigubu. Ku nghena Brutus, Lucilius na Lucius ni masocha. Titinius na Pindarus va hlangana na vona.)

Brutus: Yimani!

Lucius: Vulavulani mi yima!

Brutus: Xana Lucilius, Cassius u le kusuhi?

Lucius: U le kusuhi; na Pindarus u te a ta ku nyika marungula yo huma eka n'wini wa yena. *(Pindarus a nyika Brutus papila.)*

Brutus: U ndzi xeweta swinene. N'wini wa wena Pindarus, u endla leswaku ndzi ehleketa leswaku swin'wana swa leswi ndzi swi endleke a ndzi nga fanelanga ndzi swi endlile. A ndzi tivi hambani i ku hundzuluka ka yena n'wini, kumbe u endlisiwile hi van'wana. Kambe loko a ri kusuhi ndzi ta korwisiwa.

Pindarus: A ndzi kanakani leswaku n'wini wa mina u ta humelela a nga hundzukanga, a ri ni ku hlonipha ni xichavo.

Brutus: Na mina a ndzi kanakani. Yingisa Lucilius; ndzi byeke ku u ku amukele njhani.

Lucilius: Hi tintswalo ni xichavo lexi ringaneke, kambe ku nga ri na ku ntshunxeka lokuya ka khale.

Brutus: U hlamuserile swinene munghana lonkulu loyi a sungulaka ku tsanisa vanghana bya kona. Nkarhi hinkwawo u xiya Lucilius, leswaku loko rirhandzu ri sungula ku vuna ni ku fa, ro sindzisiwa kunene, ku titsongahata. Ku tshemba a ku koti ku tumbetiwa. Vavanuna vo ka va nga tshembeki va fana ni tihanci leti tsutsumaka hi rivilo swinene, kambe loko ti fanele ku ya emahlweni, ti karhala no hluleka. Xana nyimpi ya kona ya ta ke?

- Lucilius: Va lava ku etlela eSardis namuntlha. Vunyingi byi ta na Cassius byi ri etihancini.
- Brutus: Yingisani! U fikile (*va nghena.*) Fambani mi ya n'wi hlanganisa. (*Ku nghena Cassius ni masocha.*)
- Cassius: Ho! Yimani!
- Brutus: Ho! Yimani! Vulavulani!
- Socha I: Yimani!
- Socha II: Yimani!
- Socha III: Yimani!
- Cassius: Makwerhu lonene, u ndzi hoxerile.
- Brutus: Ndzi avanyiseni n'wina swikwembu. Xana ndzi hoxela valala va mina? Loko swi nga ri tano ndzi nga hoxerisa ku yini makwerhu?
- Cassius: Brutus, xivumbeko lexi xa wena xi fihle swihoxo, kutani u swi endla –
- Brutus: Cassius, rhula. Vula khwatsi leswi ku karhataka: a ndzi ku tivi kahle. Hi nga holovi emahlweni ka mavuthu ya hina, hikuva wona ya fanele ku vona hi ri varhandzani, ku nga ri valwi. Va byele va tshinela ekule. Kutani hi ta ya ethendheni ra mina, u ya hlamusela leswi ku karhataka, Cassius, kutani ndzi ta ku yingisa.
- Cassius: Pindarus, byela tindhuna ti susa mavuthu ya tona ya tshinela ekulenyana.
- Brutus: Lucilius na wena endlisa sweswo. Ku nga tshuki ku ta ni munhu ni un'we ethendheni ra hina, ku kondza hi heta timhaka ta hina. Lucilius na Titinius, n'wina rindzani nyangwa ya hina. (*Va huma.*)

MBONAKISO III

(Ethendheni ra Brutus.)

(Ku nghena Brutus na Cassius).

- Cassius: Leswo u ndzi hoxerile swi vonaka hi leswi: U avanyisile Lucius Pella u ku u xaviwile hi Vasardi. Ndzi n'wi khongelele emapapileni ya mina hikuva ndza n'wi tiva, kambe wena u ma bakanyela kule.
- Brutus: U tihoxele wena hi ku tsala eka mhaka ya muhlovo lowu.
- Cassius: Hi minkarhi yo tani a swi sasekanga ku va xihoxo xin'wana ni xin'wana xi tiviwa ha yena.
- Brutus: Yima ndzi ku byela Cassius; wena hi bya wena u avanyisiwile, va ku u ni makolo. Va ku u xavisile tindhawu to tirhela eka tona u ti xavisela vanhu vo ka va nga fanelanga, leswaku u ta kuma nsuku.
- Cassius: Mina ndzi va ni makolo! Loko a wu nga ri Brutus u vulavurisaka leswi, ndzi hlambanya hi swikwembu leswaku marito lawa a ya ta va yo hetelela ya wena.
- Brutus: Vito ra Cassius ri endla leswaku ku xavisiwa ka tindhawu leti ku nga biwi, kutani ku ba ku tumbetile nhloko ya kona.
- Cassius: Ku ba!
- Brutus: Tsundzuka Nyenyankulu – siku ra 15 ta Nyenyankulu. Xana Julius lonkulukumba a nga felangi leswaku ku va ni ku lulama? I mani mubihi loyi a nga khumba miri wa yena, a nga wu khumbeli leswaku ku ta va ni vunene? Xana un'wana wa hina lava tlhaveke munhu lonkulu emisaveni hinkwayo, hi n'wi tlhavela leswaku ku va ni vunene, a nga thyakisa tintiho ta yena hi swilo leswo biha swa ku xavisa, a xavisa swilo swa hina leswikulukumba, a xavisela ku kuma thyaka ra thyaka leri nga fumbatheriwaka hi ndlela leyi. Swi nga antswa ndzi va

mbyana, ndzi vukula n'weti, ku ri ni ku va munhu wo tano.

Cassius: Brutus u nga ndzi vukuli. Ndzi nge swi tiyiseli. Wa tirivala lolo u ndzi pimela lomu ndzi faneleke ku fuma ndzi fika kona. Ndzi socha, naswona i khale ndzi ri evusocheni. Naswona ndza ku tlula hi ntirho lowu, ku va wena u nga kota ku ndzi kombisa matirhele.

Brutus: Famba le! a wu ndzi tluli Cassius.

Cassius: Ndza ku tlula.

Brutus: Ndzi ri a wu ndzi tluli.

Cassius: U nga yi emahlweni u ndzi pfuka. Ndzi ta tirivala. Hlayisa vutomi bya wena. U nga ha ndzi ringi u ya mahlweni.

Brutus: Famba xikanyana ndziwena!

Cassius: Xana swa endleka?

Brutus: Yingisa ndzi vulavula. Xana ndzi fanele ku pfumelela ku vulavula ka wena loko ka ku nga yi hi ndlela? Xana ndzi fanele ku tshuka loko munhu wa rihuhu a ndzi honokela?

Cassius: O n'wina swikwembu! n'wina swikwembu! Xana ndzi fanele ku tiyisela hinkwaswo leswi?

Brutus: Hinkwaswo leswi! Ina, ni ku tlula. Kariha ku fikela loko mbilu ya wena ya vutikukumuxi yi pandzeka. Famba u ya komba mahlonga ya wena ku u vabyisa ku yini, leswaku ya ta rhurhumela. Xana ndzi fanele ku ya emahlweni kumbe ndzi yimela wena? Xana ndzi fanele ku yima ndzi kukuvala, wena u karhi u vulavula leswo ka swi nga tivikani? Ndzi hlambanya hi swikwembu leswaku u ta gayela vuxungu hinkwabyo bya rivengo ra wena, hambani byi nga ku handzula; hikuva ku sukela namuntlha ndzi ta titsakisa hi wena, ni ku ku hleka loko u kariha.

Cassius: Xana swi fike laha?

Brutus: U ri u socha ro antswa. Swi kombe. Kombisa leswa-

ku ku tikurisa ka wena i ntiyiso. Mina a ndzi nga vi na mhaka. Mina hi bya mina ndzi ta tsaka ku dyondza eka vavanuna lavanene.

Cassius: U ndzi hoxela hi tindlela hinkwato, wa ndzi hoxela Brutus. Ndzi te ndzi socha ra khale, a ndzi te ro antswa. Xana ndzi te “ro antswa”?

Brutus: Hambu u vurile a ndzi na mhaka na swona.

Cassius: Loko Cæsar a ha hanya, a a nga swi koti ku ndzi karihela hi ndlela leyi.

Brutus: Sweswo u nga swi vuli. A wu nga ta tiyela ku n’wi ringa.

Cassius: A ndzi nga ta swi tiyela!

Brutus: E-e.

Cassius: Ndzi nga tiyeli ku n’wi ringa?

Brutus: Hi ku chava ku fa, a wu nga ta swi tiyela.

Cassius: U nga ndzi ringi u vona leswi ndzi ku rhandzaka ngopfu. Ndzi nga tshuka ndzi endla leswi ndzi nga ta tisola eka swona endzhaku.

Brutus: U endlile leswi a wu fanele ku tisola eka swona. A ku na xo chavisa Cassius, eka vuhofuhofu bya wena, hikuva ndzi yime entiyisweni lowukulu lero ku ringeta ka wena ku ndzi chavisa ku hundza tani hi moya lowu tihungelaka, lowu ndzi nga ri ki na mhaka na wona. Ndzi komberile xuma xa nsuku eka wena, kambe u ndzi tsona, hikuva a ndzi nga koti ku hlengeleta mali hi tindlela to biha. Hakunene swi nga antswa ku va ndzi phemelela mbilu ya mina, yi tshona ngati, ndzi endla hi yona mali ku ri ni ku tekela swisiwana swimalana swa swona swa vusiwana hi ndlela yihi kumbe yihi. Ndzi komberile nsuku wo hakela mavuthu ya mina, kutani u ala. Xana swa n’wi fanela Cassius sweswo? Xana mina ndzi nga hlamurisa Caius Cassius xisweswo? Siku Marcus Brutus a vaka ni makwanga lero a tsona vanghana va yena mali leyo kumiwa hi tindlela to

biha, n'wina swikwembu n'wi miseleni ku pfuma hinkwako ka matilo ku n'wi phyandlasa.

Cassius: A ndzi ku alelanga na mali.

Brutus: U arile na yona.

Cassius: A ndzi alanga. Loyi a tiseke nhlamulo ya mina o va xiphukuphuku. Brutus ú tshovile mbilu ya mina. Munghana a a fanele ku byarha ku tsandzeka ka nakulobye. Kambe Brutus ú tikisa ka mina ku tlurisa.

Brutus: A ndzi swi endli ku kondza loko u swi endla ehenhla ka mina.

Cassius: A wu ndzi rhandzi.

Brutus: A ndzi rhandzi swihoxo swa wena.

Cassius: Tihlo ra vunghana a ri nga ta vona swihoxo leswi.

Brutus: Tihlo ra loyi a xisetelaka a ri nga ta swi vona, hambilo loko swi ri erivaleni tani hi ntshava ya Olumpus.

Cassius: Tanani Antonius, na wena Octavius, tanani. Tirihi-seleni eka Cassius ntsena, hikuva ú karhele ta misava. U vengiwa hi loyi a n'wi rhandzaka; ú eyisiwa hi makwavo; ú rhukaniwa tani hi hlonga. Swihoxo swa yena hinkwaswo swa xoperiwa swi tsariwa ehansi, swi dyondziwa hi nhloko leswaku ndzi byeriwa hi swona nkarhi hinkwawo. O! onge ndzi ngo rila moya wa mina hi mahlo. Savula ra mina hi leriya. Xifuva xa mina xo ka xi nga sirheleriwanga na xona hi lexi. Endzeni ka xona ku ni mbilu ya nkoka ku tlula ni ya Pluto¹), ya nkoka ku tlula nsuku. Loko u ri Murhoma teka savula leri, kutani mina ndzi ta ku nyika mbilu ya mina u yi tlhava tani hilaha u tlhaveke Cæsar ha kona. Hikuva ndza swi tiva leswaku loko u n'wi vengile ku tlula mpimo, u n'wi rhandzile ku tlula ndlela leyi u tshamaka u rhandzisa Cassius xiswona.

Brutus: Kweceta ripanga ra wena. Hlundzuka loko u swi

¹ Pluto a xi ri Xikwembu xa Varhoma xa rifuwo ni xa tihele.

lava, kambe mina ndzi ta swi tiyisela. Endla leswi u swi lavaka, kambe hinkwaswo swi to ndzi hlekisa. O Cassius! u paniwile ni xinyimpfana lexi hlundzuka kaka tani hi nhlahle ya matimba, leyi timekaka kambe xikan'we.

Cassius: Xana Cassius ú hanyela ku va xihlekiso eka Brutus, loko ku vaviseka ni xifafa swi n'wi hlanganise nhloko?

Brutus: Loko ndzi vula sweswo a ndzi ri ni xifafa na mina.

Cassius: Xana wa pfumela leswaku a wu ri ni xifafa? Ndzi nyike voko.

Brutus: Ina, ni mbilu ya mina.

Cassius: O Brutus!

Brutus: Swi lo yini?

Cassius: Xana a wu na rirhandzu ro ringana ku ndzi tiyisela loko vuhofuhofu lebyi manana a nga ndzi tluleta byona byi tshuka byi ndzi pfale mahlo?

Brutus: Ina, Cassius; ku sukela sweswi, loko u va ni vuhofuhofu, Brutus ú ta ehleketa leswaku mana wa wena wa holova, kutani a ku tshikisa sweswo. (*Ku twala huwa.*)

Muqambhi: (*Ehandle*) Ndzi pfuleleni ndzi nghena ndzi vona tindhuna ta nyimpi. Va ni mholovo exikarhi ka vona, kutani a swi faneli ku va va voxé.

Lucilius: (*Ehandle*) A wu nga yi eka vona.

Muqambhi: (*Ehandle*) Ndzi ta sivele hi rifu ntsena.

(*Ku nghena muqambhi a landzeriwa hi Lucilius, Titinius na Lucius.*)

Cassius: Kutani swi lo yini?

Muqambhi: Tingana n'wina tindhuna! Xana mi endla yini? Rhandzanani mi va vanghana, hilaha swi fanelaka vavanuna vo fana na n'wina. Ndzi vonile malembe yo tlula ya n'wina.

Cassius: Ha, ha! ku biha ka swiphato leswi ni muendli wa swona.

Brutus: Suka la nandzuwe, hatlisa u suka!

- Cassius: U nga n'wi heleli mbilu Brutus; i mukhuva wa yena.
 Brutus: Ndza ku tiva ku vungunya ka yena, ntsena loko a tiva nkarhi wo vungunya hi wona. Xana nyimpi ni swiphukuphuku swo tano swa yelana xana? – he munghana famba!
- Cassius: Famba! famba! nyamalala!
(Muqambhi wa huma.)
- Brutus: Lucilius, na wena Titinius, byelani vafambisi va mavuthu va lunghisa lomu mavuthu ya nga ta etlela kona vusiku bya namuntlha.
- Cassius: N'wina mi ta haleno, mi ta na Messala hi ku hatlisa.
(Ku huma Lucilius na Titinius.)
- Brutus: Lucius, ndzi tisele jomela ra byalwa! *(Lucius wa huma.)*
- Cassius: A ndzi ehleketangi leswaku u nga kariha hi ndlela leyi.
- Brutus: O, Cassius, ndzi ni maxangu yo tala.
- Cassius: A wu tirhisi miehleketo ya wena leyo enta loko u hluriwa hi swilo swo biha swa xiwelo.
- Brutus: Ku hava loyi a byarhaka ku vaviseka ku tlula mina: Portia u lovile.
- Cassius: Ha! Portia!
- Brutus: U lovile.
- Cassius: Xana ndzi ponisile ku yini ku dlawa loko ndzi ku karihisile hi ndlela liya? O, ku lahlekeriwa lokukulu swonghasi. U dlayiwe hi vuvabyi muni?
- Brutus: U herile mbilu hi ku hlwela ka mina, naswona u vavisekile hi leswi Octavius na Marcus Antonius va titiyiseke – mahungu yalawo ya tile xikan'we ni ya rifu ra yena – kutani a wela hansa a hela ntamu. Leswi vatirhi va yena a va nga ri kona, o fisa sweswo.
- Cassius: O fisa sweswo?
- Brutus: Kunene.
- Cassius: O n'wina swikwembu leswi nga fiki!
(Ku nghena kambe Lucius ni byalwa ni timboni.)

- Brutus: U nga ha vulavuli hi yena. Ndzi nyike jomela ra byalwa. Ndzi celela ku vaviseka hinkwako eka rona, Cassius (*wa nwa*).
- Cassius: Mbilu ya mina yi ni torha ra ku tiboha lokunene. Lucius, tata jomela ri kala ri khapa. A ndzi kolwi ku navela rirhandzu ra Brutus (*wa nwa*).
- Brutus: Nghena, Titinius. (*Lucius wa huma. Ku tlhela ku nghena Titinius na Messala.*) Vuyani Messala. A hi tshameni ekusuhi ni rivoni leri hi vona leswi lavekaka.
- Cassius: Portia, xana u fambile?
- Brutus: Ndzi ku kombela leswaku u nga ha n'wi kumbuki. Messala, ndzi amukerile mapapila lama vulaka leswaku Octavius na Marcus Antonius va hi hla-sela hi nyimpi leyikulu, va kongoma ePhillippi.
- Messala: Na mina ndzi ni mapapila ya tano.
- Brutus: A ku na nchumu swin'wana?
- Messala: Leswaku hi nawu lowu nga kona, Octavius, Antonius na Lepidus va dlayile vakulukumba va dzana.
- Brutus: Kwalaho mapapila ya hina a ya twanani swinene. Ya mina ya ri makume nkombo wa vakulukumba va dlayiwile hi nawu lowu, kutani Cicero hi un'wana wa vona.
- Cassius: Na Cicero!
- Messala: Cicero u file, a dlawa hikwalaho ka nawu lowu. Xana u si kuma mapapila yo huma eka nsati wa wena n'wini wa nga?
- Brutus: E-e, Messala.
- Messala: Na swona a ku kumbukiwanga nchumu hi yena eka mapapila ya wena?
- Brutus: A ku kumbukiwanga nchumu Messala.
- Messala: Sweswo swa hlamarisa.
- Brutus: U vutisela yini? Xana u twa swanchumu ha yena eka ya wena?
- Messala: E-e, hosi ya nga.
- Brutus: Leswi u nga Murhoma, wa nga ndzi byela ntiyiso.

- Messala: Wena ke, leswi u nga Murhoma, byarha ntiyiso lowu ndzi nga ta wu vula. Hakunene ú file, a fa hi ndlela yo hlamarisa.
- Brutus: Famba kahle Portia. Hi fanele ku fa Messala. Hi ku ehleketa leswaku ú fanele ku fa nkarhi un'wana, ndzi kota ku byarha mpingu lowu.
- Messala: Vanhu lavakulukumba va fanela ku byarha ku lahlekeriwa lokukulu.
- Cassius: Mina ndzi fana na wena hi vutivi, kambe a ndzi nga ta kota ku swi byarhisa leswi.
- Brutus: A hi tlheleleni entirhweni wa hina. Swi nga va njhani loko ro ya e Phillippi sweswi?
- Cassius: A ndzi voni swi lulamile.
- Brutus: Hi yini?
- Cassius: Hikwala ka leswi: swa antswa loko nala a hi lava. Hi ndlela leyi hi ta n'wi heta matimba ni ku karharisa masocha ya yena. Hi ndlela leyi ú ta va a tidyohela; hina hi lo tshama hi wisile, hi kota ku tisi-rhelela, naswona hi kota ku hatlisa ekulweni.
- Brutus: Miehleketo leyinene yi fanele ku hluriwa hi leyo antswa. Vanhu lava nga exikarhi ka Phillippi ni ndhawu leyi va lwa ntsena hi ku sindzisiwa, hikuva va arile ku hi pfuna. Loko valala va hina va famba exikarhi ka vona, nhlayo ya vona yi ta andza, hikuva va ta ya va ri karhi va engeteleleka. Va ta andza va tiya nhlana. Kutani loko ho va hlasela le Phillipi, a va nga kumi nkarhi wa leswi hinkwaswo. Vanhu va ta va va sele endzhaku ka hina.
- Cassius: Ndzi yingisa, makwerhu lonene.
- Brutus: Ndzi rivalele. U fanele ku tiva naswona leswaku vanghana va hina va hi pfuna va tele swinene. Mavuthu ya hina ya tele swinene, ni ndlela ya hina yi vupfile. Valala va andza va ya emahlweni masiku hinkwawo. Hina hi nga tala hi ta sungula ku hunguteka. Evutomini bya vanhu ku ni nkarhi lowu nga

fanisiwakani gandlati ra lwandle. Loko hi tlulela loko ri hlundzukile, hi nga kateka, kasi loko ho tshika nkarhi wa kona wu hundza, vutomi bya munhu hinkwabyo byi ta va enhlomulweni. Hina hi le lwandle leri taleke hi ndlela yoleyo, kutani ri fanele ku famba na rona loko ra ha hi pfuna, kumbe hi lahlekeriwa hi leswi hi lavaka ku swi endla.

Cassius: Loko swi ri tano ke, endlisa leswi u swi lavisaka swona. Hi ta famba hi ya hlangana na vona ePhillippi.

Brutus: Hi vulavurile byi kala byi va vusiku lebyikulu. Hi fanele ku landzela ntumbuluko, lowu hi nga ta wu tsongolela ku wisanyana. A ka ha ri na swin'wana?

Cassius: A swa ha ri kona. Ri perile. Hi ta vindzuka hi famba mundzuku.

Brutus: Lucius!

(Ku tlhela ku nghena Lucius.)

Nkhancu wa mina wa ku etlela! *(Lucius wa huma.)*
Sala swinene Messala: ra ha perile Titinius, Cassius lonene-nene ra ha perile, u wisa swinene.

Cassius: O! makwerhu la rhandzekaka! Vusiku lebyi byi sungurile hi ndlela yo biha. Ku nga tshuki ku ta ku hambana eka mimoya ya hina. Swi nga humeleli, Brutus.

Brutus: Hinkwaswo swi lulamile.

Cassius: Ri perile hosi ya nga.

Brutus: Ri perile makwerhu lonene.

Titinius: }
Messala: } Ri perile, hosi Brutus.

Brutus: Salani hinkwenu. *(Ku huma Cassius, Titinius na Messala.)*

(Ku nghena Lucius ni nkhanu.) Ndzi nyike nkhanu wolowo. Xana xichayo xa wena xi kwihi?

Lucius: Xi laha thendheni.

Brutus: Swi lo yini u ngo vulavula u ri karhi u khudzehela? Mbuyangwana a ndzi ku soli. U karharise hi ku va u

nga ri vekanga ehansi. Vitana Claudius ni van'wana vavanuna. Ndzi ta va andlalela swikhegelo ethendheni ra mina.

Lucius:

Varro! Claudius!

(Ku nghena Varro na Claudius.)

Varro:

Xana wa vitana hosi?

Brutus:

Ndza mi kombela vakulukumba, etlelani ethendheni ra mina. Kambe ndzi nga tshuka ndzi mi pfuxa endzhakunyana, ndzi mi rhuma eka Cassius.

Varro:

Swi lulamile. Hi ta langutela.

Brutus:

A ndzi swi lavisi swona. Etlelani vakulukumba! Ndzi nga ho ehleketisa swin'wana. Vona Lucius, buku leyi a ndzi yi lava hi leyi. Ndzi yi vekile exikhwameni xa nkhanu wa mina. *(Varro na Claudius va etlela.)*

Lucius:

Ndzi swi tivile leswaku a wu ndzi nyikanga yona hosi.

Brutus:

Ndzi khomele mufana: Wa swi tiva leswaku masiku lawa ndzi rivala ngopfu. A wu swi koti ku hanyanya nkarhinyana u chaya xichayo xa wena?

Lucius:

Loko swi ta ku tsakisa hosi.

Brutus:

Swa ndzi tsakisa mufana wa nga. Ndzi ku karhata ngopfu, kambe wa swi rhandza.

Lucius:

I fanelo ya mina hosi.

Brutus:

Ndzi nge endli leswaku fanelo ya wena yi hundza matimba ya wena. Ndza swi tiva leswaku lavantshwa va fanele ku kuma nkarhi wo wisa.

Lucius:

A ndzi etlele hosi.

Brutus:

U endle kahle. Naswona u ta tlhela u etlela. A ndzi nga ku khomeleli nkarhi wo leha. Loko ndzo hanya, ndzi ta ku lulamela.

(Ku yimbelela.)

Risimu leri va etlerisa. O! vurhongo lebyi dlayaka. Xana u khoma mufana wa mina xana, mufana loyi a ku chayelaka tinsuna? Mufana wo rhula ri perile. A ndzi nga ku hoxeli hi ku ku pfuxa. Loko u khudze-hela u ta tshova xichayo xa wena. Ndzi ta ku tekela

xona. Ri perile mufana lonene. U nge ndzi vona, u nge ndzi vona! Xana a ndzi khubumetanga laha a ndzi hlaya kona ke? Hi laha ndza vona.

(Ku nghena xipuku xa Cæsar.)

Rivoni leri ri pfurha hi ndlela yo biha. Ha! i mani loyi a taka? Ndza vona mahlo ya mina ya lo tsona ngopfu, kutani ya vumba xipuku lexo bihisa leswi. Xa ndzi tela. Xana u nchumu? Xana u xikwembu xin'wana xana, kumbe ntsumi, kumbe Sathana, lexi titimetaka ngati ya mina ni ku ndzi susa misisi? Ndzi byele lexi u nga xona.

Xipuku: Ndzi moya wa wena lowo biha Brutus.

Brutus: U tela yini?

Xipuku: Ku ku byela leswaku u ta ndzi vona ePhillippi.

Brutus: Hi leswaku ndzi ta ku vona kambe?

Xipuku: Ina, ePhillippi.

Brutus: Ndzi ta ku vona ePhillippi ke.

(Xipuku xa nyamalala.)

Se ndzi tiya nhlana loko u nyamalala. Moya lowo biha a ndzi ta vulavula na wena ndzi lehisa. Nandzuwe Lucius! Varro! Claudius! vakulukumba, pfukani! Claudius!

Lucius: Xichayo xa dyoha hosi ya nga.

Brutus: Ú ehleketa onge wa ha chaya. Pfuka, Lucius.

Lucius: Hosi ya nga.

Brutus: Xana a wu lorha leswi a wu cema Lucius.

Lucius: Hosi ya nga, a ndzi swi tivi leswo ndzi langa cema.

Brutus: Ina, u cemile. Xana u vone nchumu?

Lucius: Andzi vonanga nchumu hosi ya nga.

Brutus: Etlela kambe Lucius. Nandzuwe Claudius! nandzuwe! pfuka! —

Varro: Hosi ya nga!

Claudius: Hosi ya nga!

Brutus: Xana a mi cemisa hi yini evurhongweni bya n'wina?

Varro: }
 Claudius: } Hi cemile hosi ya nga?
 Brutus: Ina, Xana mi vone nchumu?
 Varro: E-e, hosi ya nga. A ndzi vonanga nchumu.
 Claudius: Na mina hosi.
 Brutus: Yanani eka makwerhu Cassius, mi n'wi byela a
 rhanga, kutani hi ta n'wi landza.
 Varro: }
 Claudius: } Hi ta endla tano hosi ya nga. (*Va huma.*)

XIYENGE V

MBONAKISO I

(Timbala ta Phillippi)

(Ku nghena Octavius na Antonius ni mavuthu ya vona.)

- Octavius: Antonius, leswi a ndzi swi ehleketa swi endlekile. U te nyimpi a yi nga rheleli, kambe yi ta tshama etintshaveni ni le magangeni. A swi vanga tano. Mavuthu ya vona ya le kusuhi. Va lava ku hi tlhontlha va hi bvanyangeta hi nga si tilulamisa.
- Antonius: Wa nga yima. Ndzi le swifuveni swa vona, kutani ndza swi tiva ku hikwalaho ka yini va endlisa leswi. Kutani va ngirimela hi magugu, va ehleketa leswaku hi maendlele lawa hi ta ku va ni timbilu to tiya – kasi a swi tano. *(Ku nghena ntsumi.)*
- Ntsumi: Tilunghiseni n'wina tindhuna ta nyimpi. Valala va ta hi matimba. Mujeko wa vona wa nyimpi wu hayekiwile, kutani ku fanele ku hatla ku endliwa xan-chumu.
- Antonius: Octavius, fambisa mavuthu khwatsi, u famba hi tlhelo ra ximatsi ra rivala.
- Octavius: Mina ndzi ta fambela exineneni; wena u tshama eximatsini.
- Antonius: Hikwalaho ka yini u ndzi phikisa hi nkarhi wo tani?
- Octavius: A ndzi ku phikisi, kambe ndzi ta endla hilaha ndzi vulaka ha kona.
- (Nyimpi ya famba. Ku twala xigubu. Ku nghena Brutus na Cassius ni nyimpi ya vona.)*
- Brutus: Va yima leswaku va ta vulavula na hina.
- Cassius: Yimani mi tiya Titinius. Hi fanele ku tshinela emahlweni hi vulavula.

- Octavius: Marcus Antonius, xana hi nga nyika xikombiso xa ku nyimpi ya sungula ke?
- Antonius: E-e, Cæsar, hi ta hlamula kunene loko va sungula. Yanani emahlweni, tindhuna ti lava ku vulavula.
- Octavius: Mi nga tshukunyi ku nga si va ni xikombiso.
- Brutus: Ku vulavula hi nga si lwa: xana swi tano varikwerhu?
- Octavius: A hi leswaku hi rhandza marito ku antswa, tani hi wena.
- Brutus: Marito lamanene ya tlula ku banana loko biha, Octavius.
- Antonius: Hi ku banana ko biha, Brutus u nyika marito lamanene. Vona mbhovo leyi u yi boxeke embilwini ya Cæsar u karhi u ku: "Hanya hilaha ku nga heriki! Xewani Cæsar!"
- Cassius: Antonius, ha ha ta vona leswi u lwisaka swona. Loko ya ri marito ya wena ya tlula vulombe bya tinyoxi ta Hybla¹).
- Antonius: Naswona a ya pfumali ndzhombo.
- Brutus: Kunene, kambe a ya na mpfumawulo hikuva u yivile ni ku mbvonga ka tinyoxi leti, kutani u rhanga hi ku ba huwa u nga si luma.
- Antonius: Vabihi ndzin'wina! Xana a mi endlisanga swona loko masavula ya n'wina ya banana emathelo ka Cæsar – loko mi n'wi tlhavetela, mi cinamisile meno ya n'wina tani hi timfenhe, mi bonga tani hi timbyana; mi nkhinsama tani hi mahlonga mi ntswontswa milenge ya Cæsar. Casca lowo biha, tani hi toya, a tlhava Cæsar enhan'wini. O vaxiseteri lava!
- Cassius: Vaxiseteri! wa vona Brutus, tinkhense. Ririmi ra wena ingi ri nga rhuketelangi hi ndlela leyi namuntlha loko ngi ku fuma Cassius.
- Octavius: A hi yeni, a hi yeni. Ntirho wu hi yimerile. Loko hi

¹ Hybla a yi ri ntshava etikweni ra Sicily, laha a ku kumiwa vulombe byo nandziha ngopfu.

dzuka nyuku hi ku phikisana, leswi landzelaka swi ta hi humesa manthoni ya ngati. Vonani – ndzi humesa ripanga enkotlotweni ndzi lwa ni vapfukeri. Xana mi vona onge ri ta tlhela ri kwecetiwa rini? Swi nge endleki loko timbanga ta Cæsar ta makhunharhu na yin'we ti nga si rihiseriwa; kumbe ku kondza Cæsar un'wana na yena a dlayiwa hi vaxengi.

Brutus: Cæsar, u nga fi hi mavoko ya vaxengi, handle ka loko wo ta na vona wena.

Octavius: Ndzi tshemba tano. A ndzi velekiwanga ku dlawa hi savula ra Cæsar.

Brutus: O! hambani loko a wo va lonkulu eka va rixaka ra ka n'wina, jaha, a wu nga ta fa hi ndlela yo nkhen-seka ku tlula leyi.

Cassius: Xifanyetana xa xikolo xo ka xi nga faneriwi hi ku kombiwa xichavo, xi hlanganile ni mutitumbeti ni muxisi!

Antonius: Wa ho va yena Cassius lowa khale!

Octavius: Tana Antony, a hi fambe. Ha mi pitsula n'wina vaxengi. Loko mi ri vo lwa namuntlha a hi yeni le ku lweriwaka kona. Loko swi nga ri tano tanani loko minhlana yi tiyile.

(Ku huma Octavius na Antonius ni nyimpi ya vona.)

Cassius: Kutani hunga moya! Kukumuka gandlati, u hlam-bela wena xikepe. Ku ni xidzedze, kutani hinkwaswo swi le khombyeni.

Brutus: Lucilius yingisa, ndzi lava ku vulavulanyana na wena.

Lucilius: Hosi ya nga?

(Brutus na Lucilius va vulavulela etlhelo.)

Cassius: Messala!

Messala: U ri yini ndhuna ya nga?

Cassius: Messala, namuntlha i siku ra ku velekiwa ka mina. Cassius ú velekiwile hi siku leri. Ndzi qhavule Messala. Vona mbhoni ya mina ya leswaku tani hi Pompey, ndza sindzisiwa ku ya lwela ku ntshunxeka.

Wa swi tiva leswaku mina a ndzi pfumela eka dyondzo ya Epicurus¹). Sweswi ndzi hundzuluxilenyana miehleketo, ndzi pfumela leswaku swihlola-hlola swi kona. Hi te loko hi ta hi le Sardis, magama mambirhi lamakulu ya wela ehenhla ka mujeko wa hina. Ya phatsamile kona, ya dza hi ku phanga, ya dyela emavokweni ya masocha, ku kondza hi fika ePhillippi. Mixo lowu ya hahile ya famba, kambe ematshan'weni ya wona ku ni mawuku-wuku ni tinkamana, leswi hahaka ehenhla ka tinhloko ta hina, swi hi languta onge hi vavabyi lava swi nga ta dya nyama ya vona. Mindzhuti ya swona a yi hi funenetile onge i ndzhu-ti wa rifu, lowu nyimpi ya hina a yi famba ehansi ka wona – yi tilunghisela ku nyiketa moya.

Messala: U nga kholwi sweswo.

Cassius: Ndzo kholwanyana ntsena, hikuva ndzi ni matimba, kutani ndzi tilulamisele ku amukela khombo rihi ni rihi hi mbilu yo tiya.

Brutus: Swi tano Lucilius.

Cassius: Brutus lonene, namuntlha swikwembu swi yima na hina, leswaku hi tirha hi ku rhula tani hi vanghana, ku kondza hi dyuhala! Kambe leswi makungu ya munhu ya nga tiviwiki, a hi langutele xin'wana ni xin'wana lexi nga humelelaka. Loko ho hluriwa enyimpini leyi, lowu wu ta va nkarhi wo hetelela ku va hi vulavula swin'we. Xana wena u tilulamisele ku endla yini ?

Brutus: Hambu ku ri hi nawu wa miehleketo lowu ndzi nga sola Cato ha wona loko a tidlele; a ndzi tivi ku hikwalaho ka yini, kambe ndzi vona byi ri vutoya lebyikulu, naswona swi bihile ku tidlaya hi ku chava leswi nga

¹ Epicurus ú dyondzisile valandzi va yena leswaku a va faneli ku tshemba masingita ni swihlola, ni ku swi chava.

humelelaka. Mina ndzi ta tiyisela hi ku tshemba leswi humaka ematilweni.

Cassius: Loko swi ri tano ke, loko ho hluriwa u ta swi lava ku fambisiwa eswitarateni swa Rhoma u ri mukhomiwa ke?

Brutus: E-e, Cassius, e-e, Wena Murhoma lonene, u nga ehleketi leswaku Brutus a nga pfumela ku tlhelela eRhoma a ri mukhomiwa. Ú ni miehleketo leyikulu; kambe siku ra namuntlha ú fanele ku hetisa leswi sunguriweke hi siku ra 15 Nyenyankulu. A ndzi tivi loko hi ta hlangana kambe. Hikwalaho ke, salani hilaha ku nga heriki. Hi masiku ni masiku, salani Cassius! Loko ho tlhela hi hlangana kambe hi ta n'wayitela. Loko hi nga ha hlangani, hi ta va hi hambanile hi ndlela leyinene.

Cassius: Salani hilaha ku nga heriki Brutus: Loko ho hlangana kambe hi ta n'wayitela, kunene. Loko hi nga ha hlangani, kunene hi ta va hi lelanile kahle.

Brutus: Sweswi ke yana emahlweni. O! loko munhu a a tiva makumu ya ntirho wa siku ra namuntlha, ri nga si fika! Kambe swi ringene ku tiva leswaku ri ta hela, kutani makumu ya tiveka. Tanani! A hi yeni!

MBONAKISO II

(Laha ku lweriwaka kona.)

(Ku ba tinsimbi: Ku nghena Brutus na Messala.)

Brutus: Tsutsuma, tsutsuma, tsutsuma hi mangwa Messala, u yisa mapapila lawa eka mavuthu lawaya man'wana *(ku twala nsimbi)*. Ya byele ya hlasela xikan'we, hikuva ndzi vona hala ka Octavius ku lwa ka kona ku tsanilenyana, kutani loko vo tshuka va hi jumile va nga hi hlula. Tsutsuma hi hanci Messala, u va byela va rhelela hinkwavo. *(Va huma.)*

MBONAKISO III

(Tlhelo rin'wana ra rivala ra nyimpi.)

(Ku chaya swo chaya. Ku nghena Cassius na Titinius.)

Cassius: O, vona Titinius, vona swigevenga swa tsutsuma! Mina ndzi hundzukile nala eka munhu wa ntlawa wa hina. U te loko a hundzuluka a ku wa tsutsuma, ndzi n'wi dlaya ndzi n'wi tekela beje leyi.

Titinius: O, Cassius, Brutus ú hatlisile ngopfu ku vula leswaku va hlasele. A a vona leswaku swi ta kota ku hlula Octavius. Masocha ya yena wona ya ticherile eka Octavius, kasi hina hi sale hi rhendzeriwe hi Antonius.

(Ku nghena Pindarus.)

Pindarus: Tsutsumela emahlweni hosi ya nga, tsutsumela emahlweni! Marcus Antonius ú le mathendheni ya wena hosi. Hikwalaho ke, tsutsumela ekule Cassius, lonene, tsutsuma.

Cassius: Xintshabyana lexi xi le kule ku ringana. Vona, vona Titinius! Xana mathendhe lawaya ndzi ya vonaka ya tshwa i mathendhe ya mina xana?

Titinius: Hi wona hosi.

Cassius: Titinius, loko u ndzi rhandza, khandziya hanci ya mina, u tlhiva swinene hi swiporo lomu matlhelo, ku kondza loko u fika le mavuthwini lawaya u tlhela u vuya. Ndzi lava ku twa ku mavuthu lawaya i ya valala va hina kumbe a hi ya valala.

Titinius: Ndzi ta tlhela ndzi vuya hi ku copeta ka tihlo.

(Wa huma.)

Cassius: Pindarus, khandziya ntshava u ya ehenhla. A ndzi voni swinene nkarhi un'wana. Famba u ya langutisa, kutani u ta ndzi byela leswi u swi vonaka le ku lwiwaka kona.

(Pindarus a khandziya ntshava.)

Namuntlha ndzi rhangile ndzi hefemula. Nkarhi wu fikile, kutani ndzi ta hetelela laha ndzi nga sungula kona. Vutomi bya mina i xirhendzevutana. Nandzuwe! ti ri yini?

Pindarus: (*A ri henhla.*) O, hosi ya nga.

Cassius: Ti ri yini timhaka?

Pindarus: (*A ri henhla.*) Titinius ú rhendzeriwile hi masocha ya tihanci – laya n'wi teleke hi ku hatlisa swinene. Wa ha tsutsuma, kambe se va n'wi fikela. Van'wana se va chika. O! na yena wa chika. Va n'wi khomile (*ku twala huwa.*) Twana, va ba huwa ya ku tsaka.

Cassius: Chika, u nga ha languti. O, toya leri ndzi nga rona ku va ndzi hanya nkarhi lowo leha ndzi kala ndzi vona munghana wa mina lonkulu a khomiwa emahlweni ka mina! (*Pindarus wa chika.*)

Tana haleno nandzuwe, ndzi ku khomile eParthia. Ndzi ku hlambanyisile leswaku ku va u pona, u ta endla xin'wana ni xin'wana lexi ndzi ku byelaka xona. Sweswi ke, hetisa xihlambanyo xa wena. Tintshunxe. Tlhava xifuva lexi hi savula leri nga tlhava khwiri ra Cæsar. U nga yimeli ku hlamula. Teka, khoma xikhomo xa savula. Kutani loko nghohe ya mina yi funengetiwile tani hi leswi yi nga swona sweswi, fambisa savula ra wena. (*Pindarus wa n'wi tlhava.*) Cæsar ú rihiseriwile, na swona hi savula leri nga ku dlaya (*Wa fa.*)

Pindarus: Sweswi ndzi ntshunxekile, kambe ngi ndzi nga ntshunxekanga loko ngi ndzi endlile ku rhandza ka mina. O, Cassius, Pindarus u ta balekela ekule ni tiko leri, a ya lomu ku nga riki na Murhoma ni un'we loyi a n'wi tivaka (*Wa huma.*)

(*Ku nghena kambe Titinius na Messala.*)

Messala: Swo cincisana, Titinius, hikuva Octavius u hluriwile hi mavuthu ya Brutus lonene, tani hi leswi ya Cassius ya hluriweke hi ya Antonius.

- Titinius: Mahungu lawa ya ta chavelela Cassius.
- Messala: U n'wi siye kwihi?
- Titinius: Ndzi n'wi siye a nga tsakanga embilwini, a ri ni hlonga ra yena Pindarus, la xintshabyanini lexi.
- Messala: A hi yena loyi a nga te lakahla lahaya?
- Titinius: A nga vonaki a hanya. Yo minoo!
- Messala: A hi yena luya?
- Titinius: E-e, a a ri yena Messala. Kambe Cassius a nga ha ri kona. O dyambu leri pelaka: tani hi loko u nyupela emisaveni ya wena leyo tshwuka, dyambu ra Cassius na rona ri perile engatini ya yena leyo tshwuka. Dyambu ra Rhoma ri perile. Ku vonakala ka hina ku fambile. Mapapa ni mberha ni makhombo swa ta. Swiendlo swa hina swi endliwile. Ku ka hi nga tshembi ku hi ta hlula, hi kona ku endleke mhaka leyi.
- Messala: Ku ka hi nga tshembi, kasi hi ta humelela, hikona ku endleke mhaka leyi. O! xihoxo xo chavisa xo vangywa hi gome. Xana u kombela yini miehleketo ya munhu swilo leswi nga riki swona? O xihoxo! loko u kala u xurhiwa enyimbini, a wu yimeli siku ra ku velekiwa, kambe u dlaya manana loyi a ku wundleke.
- Titinius: Pindarus, xana u kwihi Pindarus?
- Messala: N'wi lave Titinius, loko mina ndza ha ya hlanganisa Brutus lonene. U n'wi tlhava hi mahungu lawa. Ndzi ri u n'wi tlhava hikuva switlhadzana swa nsi- mbi swa vuxungu swi ta na amukeleka ku fana ni mahungu ya leswi hi swi vonaka, hi Brutus.
- Titinius: Hatlisa wena Messala. Mina ndzi ta pfa ndzi lava Pindarus. (*Messala wa huma.*) Xana a wu ndzi rhumela yini wena Cassius wa matimba? Xana a ndzi hlangananga ni vanghana va wena xana? Xana a va vekelanga hari leyi ya ku hlula emombyeni wa mina, va lerisa leswaku ndzi ku nyika yona? Xana a wu va twanga loko va huwelela? Yo! a wu swi

twisisanga kahle – hinkwaswo. Hambi swi ri tano ndzi vekela hari leyi emombyeni wa wena. Brutus wa wena u te ndzi nyika yona, kutani ndzi ta landza ku lerisa ka yena. Brutus, hatlisa u ta vona leswi a ndzi rhandzisaka swona Caius Cassius. Hi mpfumelelo wa n'wina swikwembu, leyi i ndlela ya Murhoma wa xiviri. Tana ripanga ra Cassius, u ta tlhava mbilu ya Titinius, (*wa tidlaya*).

(*Ku chaya swo chaya. Ku nghena Messala a ri na Brutus, Cato lontsongo, Strato, Volumnius na Lucilius.*)

Brutus: Wu kwihi, wu kwihi ntsumbu wa yena Messala?

Messala: Vona, hi lowuya lahayaa! Titinius wa wu rila.

Brutus: Xikandza xa Titinius xi langute henhla.

Cato: O! u dlayiwile.

Brutus: O Julius Cæsar! wa ha ri ni matimba. Moya wa wena wa ha famba-famba wu hundzuluxa masavula ya hina emarhumbyini ya hina. (*Ku chaya ka le hans.*)

Cato: Titinius wa matimba! Vona loko a nga ambexanga Cassius hari.

Brutus: Xana ka ha ri ni Varhoma vambirhi vo fana ni lava? Varhoma vo hetelela, fambani swinene. A swi endleki ku eRhoma ku tswariwa vanhu vo fana na n'wina. Vanakulorhi munhu loyi a ndzi fanele ku n'wi rila ku tlula hilaha mi nga ta ndzi vona ndzi u n'wi rila hakona. Ndzi ta kuma nkarhi, Cassius, ndzi ta kuma nkarhi. Tanani hi ta teka ntsumbu hi wu rhumela eka Thassos. Nkosi wa yena a wu nga vi laha nkambeni wa hina, hikuva wu nga hi vavisa. Lucilius, tana; na wena Cato lontsongo; a hi yenile ku lweni. Labeo na Flavius, endlani leswaku mavuthu ya hina ya lwa. I nkarhi wa vunharhu, kutani n'wina Varhoma, byi nga si va vusiku, hi ta lwa ra vumbirhi, hi vona loko hi nga kateki. (*Va huma.*)

MBONAKISO IV

(Tlhelo rin'wana ra laha ku lweriwaka kona.)

(Ku chaya swo chaya. Ku nghena masocha ya matlhelo hi mambirhi ya ri karhi ya lwa; ku nghena Brutus na Cato lontsongo na Lucilius ni van'wana.)

- Brutus: N'wina varikwerhu, O, tiyiselani.
- Cato: Xana i mani munhu lowo biha loyi a nga swi endliki? I mani a nga ta famba na mina? Ndzi ta famba ndzi huwelela vito ra mina laha ku lweriwaka kona. Mina ndzi n'wana Marcus Cato, nala wa lava va lavaka ku fuma va ri voxe, kambe ndzi munghana wa tiko ra ka hina. Ndzi n'wana wa Marcus Cato mina!
- Brutus: Mina ndzi Brutus, ndzi Marcus Brutus mina. Ndzi Brutus, munghana wa tiko ra rikwerhu. Ndzi tive ndzi ri Brutus. *(Wa huma a dumela nala. Cato wa hluriwa, kutani a wa.)*
- Lucilius: O Cato lontsongo, lonene, xana u wile xana? Kunene u file hi vurhena tani hi Titinius, naswona u fanele ku kombisiwa xichavo leswi u nga n'wana Cato.
- Socha: Tinyikete; loko swi nga ri tano wa fa.
- Lucilius: Hi mina ntsena ndzi tinyiketelaka ku fa. Swi tele leswi u nga ndzi dlayelaka swona hi ku hatlisa. *(U nyika socha mali.)* Dlaya Brutus, leswaku u ta chaveka.
- Socha I: Hi nga n'wi dlayi. Ú ta va mubohiwa wo chaviseka.
- Socha II: Nyizani! Byelani Antonius leswaku Brutus ú khomiwile.
- Socha I: Ndzi ta yisa mahungu. Hi leyi ndhuna yi taka. *(Ku nghena Antonius.)* Brutus u khomiwile hosi ya nga.
- Antonius: Ú kwihi?
- Lucilius: Ú hlayisekile, Antonius, Brutus ú hlayisekile swinene. Ndza ku tshembisa leswaku ku hava nala loyi a nga tekaka Brutus a ha hanya. Swikwembu a swi n'wi sivelele eka tingana leto tano! Loko u n'wi

kuma, hambu wa hanya kumbe ú file, ú ta va a ha ri Brutus.

Antonius: A hi Brutus loyi, nakulorhi; kambe na yena i munhu loyi a faneleke ku hlayisiwa. Swa antswa ku va ndzi va ni vanhu vo tano va ri vanghana va mina, va nga ri valala. Fambani mi ya vona loko Brutus a ha hanya kumbe a file. Mi ta ndzi byela le thendheni ra Octavius ku swilo swi famba njhani. (*Va huma.*)

MBONAKISO V

(*Tlhelo rin'wana ra rivala ra nyimpi.*)

(*Ku nghena Brutus, Dardanius, Clitus, Strato na Volumnius.*)

Brutus: Tanani vanakulorhi lava saleke, wisani eribyeni leri.
Clitus: Statilius ú voningile hi xisana, kambe a nga vuyanga hosi ya nga. Ú fanele a khomiwile kumbe a dlayiwile.
Brutus: Tshama ehansi Clitus. Ú fanele a dlayiwile, hikuva hi swona swi endlwaka manguva lawa. (*Wa hlevetela.*)
Clitus: Mina hosi ya nga? a nga ri mina, hambu ndzo tshembisiwa yini na yini.
Brutus: Miyela ke u nga vulavuli.
Clitus: Swi nga antswa ndzi tidlaya.
Brutus: Yingisa Dardanius (*Wa hlevetela.*)
Dardanius: Ndzi endla mhaka yo tano?
Clitus: O, Dardanius!
Dardanius: O, Clitus!
Clitus: Xana Brutus ú endlile xikombelo muni xo biha eka wena?
Dardanius: Leswaku ndzi n'wi dlaya, Clitus. Vona, wa ehleketa.
Clitus: Se munhu luya wo lulama ú tale gome, lero swi vonaka ni le xikandzeni xa yena.

- Brutus: Tana haleno Volumnius lonene. Yingisa.
- Volumnius: U ri yini hosi ya nga?
- Brutus: Mhaka hi leyi Volumnius: Xipuku xa Cæsar xi tikombile eka mina kambirhi ni vusiku, kan'we eSardis, tolo ni vusiku laha Phillippi. Ndza swi tiva leswaku nkarhi wa mina wu fikile.
- Volumnius: A swi tano hosi ya nga.
- Brutus: Kunene hi swona, Volumnius. Wa swi vona leswaku misava yi famba njhani, Volumnius. (*Ku chaya khwatsi swo chaya.*) Valala va hina va hi hlurile swinene. Swa antswa ku tidlaya ku ri ni ku dlayiwa. Volumnius lonene, wa swi tiva leswaku hi nghene swin'we xikolo. Hikwalaho ka rirhandzu leriya ra hina, ndza ku kombela, khoma xikhomo xa savula ra mina, kutani mina ndzi ta tsutsumela eka rona.
- Volumnius: Wolowo a hi ntirho wa munghana hosi ya nga. (*Kaha chayiwa.*)
- Clitus: Tsutsuma! tsutsuma hosi ya nga. U nga tshami laha.
- Brutus: Sala kahle wena; na wena; na wena Volumnius. Strato, a wu etlele nkarhi lowu hinkwawo. Salani na wena Strato. Varikwerhu, ndzi tsakile ngopfu hikuva hinkwenu a mi tshembekile eka mina. Ndzi ta va ni ku tsaka hi siku leri ra ku hluriwa ka mina, ku tlula Octavius na Marcus Antonius, hambu leswi va hluleke. Salani kahle, hikuva ririmi ra Brutus ri hetile mahungu ya vutomi bya yena. Ri ndzi pelerile; marhambu ya mina lama nga tirha ku fikela nkarhi lowu, ya lava ku wisa. (*Ku twakala ku chayiwa. Vanhu va huwelela: tsutsumani, tsutsumani, tsutsumani!*)
- Clitus: Tsutsuma hosi ya nga, tsutsuma!
- Brutus: Tsutsumani ndzi ta mi landza. (*Ku huma Clitus, Dardanius, na Volumnius.*) Ndza ku kombela, Strato, tlhava hosi ya wena. U munhu lonene. Vutomi bya wena byi vile lebyinene. Khoma savula ra mina, u hundzuluxa xikandza xa wena, kutani mina ndzi

- Strato: ta tsutsumela eka rona. Xana u ta swi endla Strato? Ndzi nyike voko ra wena ku sungula. Famba kahle hosi ya nga.
- Brutus: Sala kahle Strato lonene (*ú tsutsumela ehenhla ka savula ra yena.*) Cæsar, u wisa kutani. A ndzi ku dlayanga ndzi swi rhandzisa leswi ndzi swi rhandzisa swona ku tidlaya. (*Wa fa.*)
(*Ku chayiwa. Ka tlheriwa. Ku nghena Octavius, Antonius, Messala, Lucilius ni nyimpi.*)
- Octavius: Xana i mani luya?
- Messala: I munhu wa n'wini wa mina. Strato, n'wini wa wena u kwihi?
- Strato: U ntshunxekile emapindzeni lawa u nga eka wona. Vahluri va nga endla ntsena ndzilo ha yena, hikuva Brutus ú titlhavile hi yexe, kutani ku hava loyi a nga ta kurisiwa hikwalaho ka ku n'wi dlaya.
- Lucilius: Brutus a a kumiwe a ri tano. Ndza ku nkhensa Brutus, leswi u nga endla leswaku leswi vuriweke hi Lucilius swi kumeka swi ri ntiyiso.
- Octavius: Hinkwavo lava nga tirhela Brutus ndzi ta va tsakisa. Nandzuwe, xana wa swi rhandza ku tshama na mina ke?
- Strato: Ina; loko Messala a ta vulavula leswinene hi mina eka wena.
- Octavius: Endla tano Messala lonene.
- Messala: Xana n'wini wa mina ú fise ku yini Strato?
- Strato: Ndzi khomile savula ra yena, kutani a tsutsumela eka rona.
- Messala: Octavius, n'wi teke a ku landza, loyi a endleleke n'wini wa mina ntirho wo hetelela.
- Antonius: Loyi a a ri Murhoma lonkulukumba eka hinkwavo. Vapfukeri hinkwavo handle ka yena, va endlile leswi va swi endleke hi ku vondzoka Cæsar. Yena ú vile un'we wa vona ntsena hi ku lava ku endlela vanhu leswinene. A a lulamile, a ri ni swo tala eka yena les-

wi a swi kota ku endla leswaku ntumbuluko wu ku eka vanhu hinkwavo: "Loyi a a ri wanuna."

Octavius:

A hi n'wi lahleni hilaha swi fanelaka ku lulama ka yena. Namuntlha marhambu ya yena ya ta latiwa ethendheni ra yena, tani hi socha leri feke hi ndlela leyinene, ri fela enyimpini.

Yimisa nyimpi ku lwa, hi famba hi ya avelana leswi hi swi kumeke eku hluleni ka namuntlha, loko tsakisa.
(*Va huma.*)

